

Kowalski, Janusz

Czasopisma działkowe do roku 1949

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 27/3, 97-125

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANUSZ KOWALSKI (Gdańsk)

CZASOPISMA DZIAŁKOWE DO ROKU 1949 *

Poszczególne środowiska (zawodowe, pokoleniowe, regionalne, grupujące osoby podobnych poglądów czy zainteresowań), gdy krzepną, zmierzają do wydawania własnych czasopism — zwierciadeł ich życia. A gdy pismo zostaje powołane, gdy się rozwija, wówczas przyczynia się ono do dalszego wzrostu siły swego macierzystego środowiska, staje się ważnym elementem jego infrastruktury organizacyjnej. Tak było z dawnymi, i tak jest także z obecnymi czasopismami działkowymi.

W XIX w. powstały w miastach gęsto zabudowane dzielnice mieszkaniowe, zupełnie lub w znacznym stopniu nie odpowiadające dążeniom ludzi ku światłu, powietrzu, słońcu i zieleni. Jako reakcja na te warunki bytu rozwinęła się idea ogrodów działkowych.

Począwszy od 1819 r. angielskie rady miejskie dzierżawią miejscowej biedocie i bezrobotnym małe działki ziemi, z przeznaczeniem na uprawy ogrodnicze. Podobnie postąpiła Kilonia w 1830, Lipsk w 1832, Berlin w 1833 r., a wkrótce potem także Wrocław, Poznań, Szczecin i Głogów, ale dopiero w 1864 r. powstało w Lipsku „Stowarzyszenie Szreberowskie”, od którego to czasu realizowana jest idea ogrodów działkowych¹.

W Polsce, w Grudziądzu, dr med., dietetyk i homeopata Jan Jalkowski² założył „Towarzystwo Naturalnego Sposobu Życia”, które utworzyło w tymże mieście w 1897 r. najstarszy polski ogród działkowy „Kąpiele Słoneczne”³.

* Całkowicie i częściowo działkowe, samodzielne, dodatki i wydania jednorazowe, centralne, okręgowe i poszczególnych towarzystw ogrodów działkowych w Warszawie i Krakowie (w tym wojenne), w Poznaniu, na polskim Śląsku i na Zaozniu, w Lublinie, na Kujawach i Pomorzu, w Wolnym Mieście Gdańsku, w Łucku i we Lwowie oraz propozycja pożądanego modelu tych czasopism.

¹ G. Richter, *Handbuch Stadtgrün*, München—Wien—Zürich 1981, s. 122—123.

² *Adress-Buch der Stadt Graudenz und Feste Courbière*, Graudenz 1902, s. 31.

³ W. Lenkiewicz, *Najstarszy ogród działkowy w Polsce „Kąpiele Słoneczne”*, „Informator Działkowca”, 1984, s. 77.

Podobnie jak w Niemczech, także u nas od początku istnienia ogrodów działkowych przyświecały im trzy cele: gospodarczy, rekreacyjny i społeczny. Oto jak określiło je, działające w Warszawie, w Lublinie i w Łodzi, Towarzystwo Ogrodów Robotniczych: „Dostarczyć pożywienia niezamożnym, pobudzić ich do samodzielnego polepszania swego bytu, pozwolić im się zetknąć z przyrodą, która kojąco oddziała na ich bóle i cierpienia, umożliwić im się poczuć choćby chwilowo samodzielnymi gospodarzami i obywatelami na wydzierżawionym przez siebie kawałku ziemi”. Przytoczone słowa pochodzą z „Pamiętnika Towarzystwa Ogrodów Robotniczych. Rok 1910”, s. 4 (nota bibliogr. 1), będącego pierwszym polskim czasopismem działkowym, które nie rozwinęło się chyba głównie z powodu wojny, ale zapewne także w wyniku swarów w samym Towarzystwie⁴.

Dopiero w kilkanaście lat później, gdy w Poznaniu 3 lipca 1927 r. powstał Związek Towarzystw Ogródków Działkowych RP⁵ (prezes Władysław Marciniak, sekretarz Władysław Lubawy), zaczyna się właściwa historia polskiego czasopiśmiennictwa działkowego.

CZASOPISMA OGÓLNOPOLSKIE

Związek był ogólnopolski, chociaż, gdy powstawał, ogrody działkowe istniały tylko w województwach zachodnich (48) i w Warszawie (3)⁶. 29 listopada 1927 r. Zarząd Związku „uchwalił wydawanie [...] kwartalnika [...] »Ogródek Działkowy«”⁷ (nota bibliogr. 2), który służyć miał czytelnikom ogrodniczym instruktążem fachowym, omawiać korzyści płynące z uprawiania działek, śledzić rozwój ogrodów działkowych, a przy tym nie pomijać tematów ogólnospołecznych⁸. Zgodnie z tym programem, czasopismo zamieszczało różne pozycje ogrodnicze (zawsze w formie przystępnej dla działkowców, schodząc w tej grupie artykułów aż do przypomnień o pracach w poszczególnych miesiącach), ale także artykuły dotyczące roli ogrodów działkowych w mia-

⁴ Prof. Edmund Jankowski, może redaktor „Pamiętnika” i autor jego głównego artykułu *Cele Towarzystwa i jego działalność*, tak pisze: „Należałem [...] do zarządu [TOR], obaśmy z P[iotrem] Hoserem ustąpili, bo nam się tam nie podobała gospodarka samowolna” (*Wspomnienia ogrodnika*, Warszawa 1972, s. 311). Por. także: S. W. T[ylicki], *Towarzystwo ogrodów robotniczych*, „Ogrodnik”, 1912, nr 22, s. 349.

⁵ W. Lubawy, *Historia ogrodów działkowych w Polsce*, wyd. 1, Poznań 1937, wyd. 2, Warszawa 1939, s. 13/19 (tu i dalej strony obu wydań).

⁶ *Tamże*, s. 34/36.

⁷ „Sprawozdanie z działalności Związku Towarzystw...”, nota bibliogr. 24, nr (1), s. 3—4.

⁸ Z. D[oeringowa] - D[ręwska], *Od redakcji*, „Ogródek Działkowy”, 1928, nr 1, s. 1.

stach⁹, ich znaczenia zdrowotnego¹⁰ i wychowawczego¹¹, ich estetyki¹² i rozprzestrzeniania się idei ogrodów działkowych¹³ oraz artykuły i notatki sprawozdawcze — kopalnia danych o życiu Związku, jego okręgów i poszczególnych towarzystw ogrodów działkowych.

Kanwą życia Związku były odbywające się co dwa lata, w latach nieparzystych, zjazdy (kongresy) delegatów organizacji i instytucji tworzących go¹⁴ oraz, odbywane początkowo w latach parzystych, zjazdy propagandowe. W piśmie zamieszczano sprawozdania z tych imprez.

Zwraca uwagę dobór autorów artykułów. Są wśród nich już wówczas znani i znakomici, np. Edmund Jankowski (autor 37 artykułów, notatek i listów) i Adam Wodziczko, a także przyszli profesorowie, np. Władysław Lam i Władysław Czarnecki.

Ruch działkowy rozwija się, przybywa ogrodów, rozwija się też i pismo, przybywają w nim nowe działy: od nr. 2 (IX 1928) „Pytania i odpowiedzi”, od nr. 1(12) (III 1931) „Hodowla drobnego inwentarza”; od początku 1932 r. staje się ono dwumiesięcznikiem. III kongres (Katowice, 2—3 IX 1933) rozszerza (formalnie, bo faktycznie po części nastąpiło to już wcześniej) pole działania Związku, który od tego czasu skupia także organizacje użytkowników ogrodów przydomowych, organizacje osiedli i towarzystwa chowu drobnego inwentarza¹⁵. Ta ewolucja Związku zaznacza się i w piśmie. Od początku 1934 r. staje się ono miesięcznikiem pt. „Działka i Osiedle”, przybywają w nim wówczas artykuły pszczelarskie oraz z pogranicza architektury i urbanistyki, bowiem „osiedle to już nie tylko ogródek, lecz również domek miesz-

⁹ W. Marciniak, *Stanowisko kolonii ogródków działkowych w rozbudowie miast*, tamże, s. 4.

¹⁰ A. Wodziczko, *Ogródki działkowe a miejska zieleń zdrowotna*, tamże, nr 2, s. 37; [M]. Staroniewicz, *Ogródki działkowe z punktu widzenia zdrowotnego*, tamże, s. 40.

¹¹ S. Wilczyński, *Ogródki działkowe a półkolonie letnie*, tamże, s. 43; [K.] Niesiołowski, *Ogrody działkowe pod względem zdrowotnym*, tamże, nr 3, s. 83.

¹² T. Ritter, *Piękno ogródka działkowego*, tamże, nr 1, s. 7; W. Lam, *Piękny wygląd ogrodów działkowych*, tamże, nr 3, s. 78.

¹³ M. Kuropatwińska, *Postęp idei ogrodów działkowych w środkowych dzielnicach Polski*, tamże, nr 2, s. 47; T. Dobrzyński, *O ogrodach [działkowych] w Gdyni*, tamże, 1929, nr 1, s. 11.

¹⁴ Relacje z tych zjazdów (kongresów): Konstytucyjny (Poznań, 3 VII 1927), „Ogródek Działkowy”, 1928, nr 1; I Zjazd (Poznań, 13—14 VII 1929), tamże, 1929, nr 3; II (Grudziądz, 15—16 VIII 1931), tamże, 1931, nr 3; III (Katowice, 2—3 IX 1933), tamże, 1933, nr 5; IV Kongres (Poznań, 24 IX 1935), „Działka i Osiedle”, 1935, nr 11; V (Warszawa, 25—27 IX 1937), tamże, 1937 nr 10; VI (Łwów 2—4 VII 1939), „Ogrody i Osiedla Działkowe”, 1939, nr 8.

¹⁵ *Statut Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych, Przydomowych, Małych Osiedli i Hodowli Drobnego Inwentarza RP*, „Kalendarz Działkowca na rok 1936”, s. 161.

kalny i budynek gospodarczy”¹⁶, osiedle to także część miasta lub zespołu miast¹⁷. Słowem, pismo pomyślnie się rozwija, o czym mówi także wzrost jego nakładów: z 2000 do okresowo nawet 4000, a od 1936 r. — 3500 egzemplarzy¹⁸.

V Kongres (Warszawa, 25—27 IX 1937) przeniósł siedzibę władz Związku do Warszawy¹⁹. Można było, przenosząc centralę, zachować dotychczasowy dorobek organizacji, stało się jednak — pod wodzą nowego ministerialnego prezesa, którym został dyrektor Funduszu Pracy Mikołaj Dolanowski, i nowego sekretarza generalnego (też z Warszawy) Mariana Stawińskiego²⁰ — inaczej. Dobre główne pismo działkowe z końcem 1937 r. przestało się ukazywać.

Tworzenie nowego pisma ogólnopolskiego trwało w Warszawie osiem miesięcy (dawnego w Poznaniu — pięć). Dopiero we wrześniu 1938 r. ukazał się nr 1 miesięcznika „Ogrodnictwo Działkowe” (nota 3), traktowanego jako pismo próbne²¹, z fotografiami marszałka Józefa Piłsudskiego w ogrodzie na okładce i ministra opieki społecznej Mariana Zyndrama-Kościąłkowskiego na pierwszej stronie. W tychże miejscach w nr. 2 (X 1938) zamieszczono fotografie marszałka Edwarda Rydzas-Śmigłego i podsekretarza stanu Stefana Starzyńskiego.

Od 15 stycznia 1939 r. „Ogrodnictwo Działkowe” zastępują „Ogrody i Osiedla Działkowe” (nota 4). Słowa stopki, głoszące, że miesięcznik ten jest „poświęcony sprawom propagandy, organizacji i budowy kolonii (tj. ogrodów) i osiedli działkowych oraz codziennej pracy w ogrodzie działkowym i przydomowym”, wyrażają program pisma. Redakcja pragnęła, aby »Ogrody i Osiedla«, stały się odbiciem życia wszystkich [...] okręgów [Związku], aby treść pisma interesowała żywo wszystkich działkowców i aby nie była, broń Boże [...] głosem wyłącznie stolicy”, oraz zamierzała „poświęcić jak najwięcej miejsca lokalnym kronikom”²². W tymże tekście znajduje się zapowiedź utworzenia dzia-

¹⁶ Od redakcji, „Działka i Osiedle”, 1934, nr 1, s. 1: W. Czarniecki, *Osiedle ogródkowe w Naramowicach*, tamże, s. 3; 1935, nr 9, s. 107; M. Straus, *Osiedle robotnicze na wystawie drezdeńskiej*, tamże, 1936, nr 9, s. 98.

¹⁷ Przykładem takiego rozumienia osiedla jest opis podberlińskiego „Edenu”, tamże, nr 10, s. 110.

¹⁸ W. Lubawy, *op. cit.*, s. 42/44.

¹⁹ Nie wiadomo, jaki byłby los tego wniosku w głosowaniu, bo np. w sprawie tej „Okręg Poznański był w opozycji” (*Sprawozdanie z VI Wszechpolskiego Kongresu Delegatów [Centralnego Związku Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP] we Lwowie [...] 2—4 VII 1939 r.* „Ogrody i Osiedla Działkowe”, 1939, nr 8, s. 17).

²⁰ Dotrwali oni na tych stanowiskach tylko do połowy dwuletniej kadencji (*Sprawy organizacyjne*, „Ogrodnictwo Działkowe”, 1938, nr 2, s. 15).

²¹ Od wydawnictwa, tamże, nr 4, s. 24.

²² Z. Hellwig, *Gawęda redakcyjna na luty*, „Ogrody i Osiedla Działkowe”, 1939, nr 2, s. 16.

łów: „Ochrona roślin” i „Chów żywego inwentarza”, który to dział, zapoczątkowany w nr. 3 (15 III 1939), nosi tytuł „Przypomnienia dla hodowcy drobnych zwierząt”. W tymże numerze zapowiada się utworzenie, zaś w numerze następnym pojawia się dział budowlany pt. „Osiedla działkowe”; od nr. 6—7 (15 VI — 15 VII 1939) powstaje kolejny dział: „Służba zdrowia w ogrodzie”.

Jak widać, rozpiętość spraw interesujących pismo była duża. Składało się ono z dwóch członów. Jeden to „poradnik ogrodniczo-hodowlany i techniczny dla działkowców, przewodnik mający im pomóc we wszystkich działach ich codziennej pracy”. Człon drugi, przeznaczony „dla osób kierujących ruchem i w nim pracujących, dla wszelkich władz i społeczeństwa obserwującego i popierającego [...] ruch” działkowy, był „poświęcony ideologii, propagandzie i planowaniu”. Z uwagi na tę dwoistość miesięcznika redakcja przewidywała, że z czasem rozdzieli się on na dwa odrębne pisma²³. Do tego nie doszło, bo żywot znakomitych „Ogrodów i Osiedli Działkowych” przerwał wybuch wojny.

CZASOPISMA REGIONALNE

Po I wojnie światowej poznańskie towarzystwa ogrodów działkowych szybko opanowali Polacy. Zarządy tych towarzystw zrazu chciały powołać jedynie Związek towarzystw poznańskich²⁴, później myślały o Związku wielkopolskim²⁵, wnet jednak ominęły te etapy organizowania się — powstał Związek ogólnopolski.

Natomiast wieloma ogrodami górnośląskimi nadal władali Niemcy. Utrudniało to konsolidowanie się tamtejszych działkowców.

5 września 1926 r. powstał w Giszowcu Komitet Organizacyjny Związku Towarzystw Ogrodnictwa Działkowego. Wobec tego, że pracę jego hamowali Niemcy²⁶, polscy członkowie Komitetu utworzyli (6 maja 1928 r.) Zespół Pracy Stowarzyszeń Ogrodów Działkowych (prezes Jan Rymer, sekretarz Antoni Nowak), który 12 sierpnia 1928 r. przystąpił do Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych RP, ale dopiero od 25 maja 1930 r. — jako Okręgowy Związek Towarzystw Ogrodów Działkowych i Przydomowych Województwa Śląskiego (kolejni prezesi:

²³ Od redakcji, tamże, nr 6—7, s. 10.

²⁴ W. Lubawy, *Pokłosie 10-letniej pracy organizacyjnej dla akcji ogrodów działkowych w Polsce*, „Działka i Osiedle”, 1935, nr 1, s. 2.

²⁵ W. Lubawy, *Historia ogrodów...*, s. 12/18.

²⁶ J. Beczala, *Z polskich zrzeszeń hodowców drobiu, gołębi, królików i organizacji pokrewnych*, „Polski Drób”, 1926, nr 18, s. 186; [W.] Włosik, *Ogrodnictwo działkowe w Janowie*, „Rolnik Śląski”, 1927, nr 9, s. 12; tenże, *Historia rozwoju ogrodnictwa działkowego na Śląsku*, „Działkowiec Śląski”, 1933, nr 1, s. 4, gdzie występuje błędna data 7 IX 1925 r.

A. Nowak, Józef Bartł i Emil Franek) — „związał się [z nim] ostatecznie i ściśle”²⁷.

Istniał jednak i drugi nurt zjednoczeniowy działkowców górnośląskich, obejmujący tych, dla których „ogródki działkowe [były] przede wszystkim środkiem utrzymania [drobnego] inwentarza”²⁸. Ich organizacje utworzyły w lutym 1922 r.²⁹ federację o zmieniających się nazwach. W 1926 r. federacja ta: Główny Związek Hodowców Drobiu i Ogrodników [Działkowych] w Katowicach, zrzeszała „14 lokalnych związków z terenu województwa śląskiego”³⁰, następnie występowała jako Główny Związek Hodowców [lub Hodowli] Drobiu i Małego Ogrodnictwa na Województwo Śląskie z siedzibą w Katowicach³¹, w 1927 r. także jako Główny Związek Śląskich Hodowców Drobiu i Ogrodników Działkowych³², w 1928 r. pod nazwą Pol[ski] G[órno]-Śl[ąski] Główny Związek Związków Hodowców Drobiu i Ogrodników [Działkowych]³³, zaś w 1929 jako Główny Związek Śląskich Hodowców Drobiu (później: Drobnego Inwentarza) i Ogrodników Działkowych (kolejni prezesi: Berthold Stach, Franciszek Jendrosz, Romuald Bargieł), zrzeszający 38 organizacji, w tym 14 (37%) grupujących także lub wyłącznie działkowców³⁴.

²⁷ W. Lubawy, *Historia ogrodów...*, s. 45—46/47—48; „Dziesięć lat pracy Okręgowego Związku...”, nota 22, s. 8, 13, 33.

²⁸ W. Włosik, *Historia rozwoju...*

²⁹ *Historia Głównego Związku*, „Okólnik”, 1931, nr 3, s. 3.

³⁰ J. Beczala, *Z polskich zrzeszeń hodowców drobiu, gołębi, królików i organizacji pokrewnych*, „Polski Drób”, 1926, nr 8, s. 87.

³¹ Tamże, nr 15—16, s. 162; nr 18, s. 186; 1927, nr 5, s. 74; nr 11, s. 179, nr 13—14, s. 210.

³² F. Jędroz, B. Nowak, *Protokół Nadzwyczajnego Walnego Zgromadzenia Głównego Związku Śl[ąskich] Hodowców Drobiu i Ogrodników Działkowych*, tamże, 1927, nr 18, s. 274; W. Włosik, *Historia rozwoju...*; „Sprawozdanie Śląskiej Izby Rolniczej w Katowicach za rok 1927”, s. 48; „Sprawozdanie Śląskiej Izby... za rok 1928—1929”, s. 123.

³³ Archiwum Państwowe w Katowicach, zespół akt: Śląska Izba Rolnicza (dalej: APKat-SIIR), sygn. 510, k. 106.

³⁴ *Wieści ze Śląska*, „Drób Polski”, 1929, nr 6, s. 85; „Sprawozdanie Śląskiej Izby... za rok 1929—1930”, s. 134—137. Udział działkowców w Głównym Związku malał. Związek ten w 1931/32 r. „zajmował się w pierwszej linii hodowlą drobnego inwentarza. Ogrodnictwo [działkowe] ustępuje [w nim] na drugi plan. Do Związku tego należą 42 organizacje”, z których 12 (29%) ma ogrodnictwo w swej nazwie („Sprawozdanie Śląskiej Izby... za rok 1931—1932”, s. 63—64). Dla porównania: W Zespole Pracy w 1929 r. było 12, w 1930 — 18, w 1931 — 22 towarzystwa ogrodów działkowych lub przydomowych („Dziesięć lat pracy Okręgowego Związku...”, nota 22, s. 11, 13, 16). Zapewne te przegrupowania spowodowały, że 15 X 1933 r. Główny Związek odrzucił ze swej nazwy słowa: „i Ogrodników Działkowych” i stał się federacją wyłącznie organizacji hodowców (*Nadzwyczajny Walny Zjazd Delegatów Śląskich Hodowców Drobnego Inwentarza w Katowicach*, „Drób Polski”, 1933, nr 23, s. 345, nr 24, s. 361).

Począwszy od 11 września 1927 r., tj. w czasie gdy prace Komitetu Organizacyjnego Związku Towarzystw Ogrodnictwa Działkowego blokowali Niemcy, Śląska Izba Rolnicza udostępniła głównemu Związkowi pismo „Rolnik Śląski” (nota 5), które stało się wówczas także jego organem. Działkowe i hodowlane artykuły fachowe oraz komunikaty organizacyjne, zarówno Głównego Związku, jak i Zespołu Pracy (później: Okręgowego Związku), były w „Rolniku” pomieszczone w działach: „Hodowla drobnego inwentarza” i „Ogrodnik śląski”, a od nr. 22 (1. VI 1930) — „Ogrodnik i pszczelarz śląski”.

Że hodowco-działkowcom pismo było potrzebne, świadczą o tym następujące zdarzenia:

21 stycznia 1930 r. Śląska Izba Rolnicza zwróciła się do Głównego Związku z prośbą o spis tworzących go towarzystw. Związek odmówił „z obawy przed nadużywaniem [spisu] dla celów nie dozwolonych Śląskiej Izbie Rolniczej, to znaczy namawiania naszych członków do opuszczenia szeregów naszych i wstępowania do innych, konkurencyjnych związków”³⁵. Chodziło o Zespół Pracy, który pod koniec 1929 r. odrzucił propozycję „połączenia się [z Głównym Związkiem] w jeden związek”³⁶.

Spór z Izbą osłabił więź Głównego Związku z „Rolnikiem Śląskim”. Stało się więc konieczne (przy formalnym nadal uznawaniu „Rolnika” za swój organ) utworzenie własnego pomocniczego organu³⁷. Stał się nim powielaczowy „Okólnik” (nota 6), zawierający głównie informacje organizacyjne, ale także nawet obszernie notatki-artykuły fachowe, głównie o hodowli drobnego inwentarza. Interesująca jest wiadomość z nr. 3 „Okólnika” z 1931 r. (s. 3—5), że Główny Związek chciał „wydać specjalne dziełko poświęcone [swemu] 10-leciu”. Czy ukazało się ono, nie wiem.

Z czasem w Okręgowym Związku znalazła się większość działkowców górnośląskich. Spowodowali oni, że w maju 1933 r. w „Rolniku” powstał dodatek — dwutygodnik „Działkowiec Śląski” (nota 7). Stało się to w ten sposób, że artykuły nr. 19 (7 V 1933) „Rolnika” utworzyły antydatowany nr 1 (1 V 1933) „Działkowca Śląskiego” albo nr 1 „Działkowca” wszedł do nr. 19 „Rolnika”.

„Działkowiec” zawierał zrazu prawie wyłącznie wskazówki dla początkujących bezrobotnych działkowców³⁸. Po przejęciu przez Okręgo-

³⁵ Główny Związek Śląskich Hodowców Drobiu i Ogrodników Działkowych, pisma do Śląskiej Izby Rolniczej z 23 I 1930, l. dz. 91/30, i 18 II 1930, l. dz. 58/142/30, APKat-SIIR, sygn. 274, k. 7, 4.

³⁶ A. Nowak, F. Kołodziej, *Protokół z zebrania Wydziału Wykonawczego Zespołu Pracy Stow[arzyszeń] Ogrodn[ików] Działkowych w Król[ewskiej] Hucie 1 XII 1929 r.*, „Rolnik Śląski”, 1930, nr 3, s. 48.

³⁷ „Okólnik”, 1932, nr 11, s. 1.

³⁸ „Sprawozdanie Śląskiej Izby... za rok 1933—1934, s. 65.

wy Związek³⁹, kiedy to zmienił nazwę na „Śląski Działkowiec” (później powróciła pierwotna nazwa) i powiększył objętość, pojawiają się w nim także artykuły obejmujące „życie organizacyjne i zainteresowania starszych działkowców”⁴⁰.

Na zawartość treściową „Śląskiego Działkowca” składały się, zgodnie z przedstawionym podziałem, artykuły treści ogólnej, komunikaty związkowe i notatki organizacyjne oraz porady fachowe: warzywnicze, sadownicze, dotyczące spraw budowlanych, rozplanowania działki, chowu drobnego inwentarza, roli dzikich ptaków w ogrodzie, roślin ozdobnych i lekarskich oraz szkodników i chorób roślin. Artykuły były „dostosowane do poziomu [...] większości czytelników [...] zapoznające [...] z wiadomościami z dziedziny ogrodnictwa działkowego, uwzględniające przy tym szczególne warunki [...] jak gleba, warunki atmosferyczne oraz bliskość hut i kopalń, których trujące wyziewy utrudniają racjonalną uprawę” działek⁴¹. Cechą wyróżniającą pismo stanowiły teksty (felietony, gawędy) w gwarze śląskiej.

Przez cały czas ukazywania się „Działkowiec Śląski” zachowywał jednakowy profil: utrzymywał „żywy kontakt między [...] działkowcami a ich władzami, tj. Okręgowym Związkiem, [był] informatorem [...] ogrodniczym, organizacyjnym i hodowlanym, poświęcał wiele miejsca sprawom osiedli i ogrodów przydomowym, prowadził kącik pszczelarski, młodzieżowy i nie zapominał także o [...] działkowczyniach”, umieszczając w każdym numerze, począwszy od nr. 7(22) z 1 IV 1934 r., stosowne artykuły w dziale „O kobietach i dla kobiet”. Cel osiągnano „przy współudziale [...] współpracowników, których cechowała głęboka wiedza fachowa, jak również osób znanych ze swej działalności [...] społecznej”. W 1938 r. współpracowały z redakcją 32 osoby, prawie wszystkie z Górnego Śląska⁴². Przytoczyłem tę samoocenę redakcji (zmieniłem czas na przeszły), przejrzawszy bowiem dorobek „Działkowca Śląskiego” i ja tak widzę to pismo.

Drugim pismem regionalnym w pełni działkowym był krakowski miesięcznik „Grunt i Działka” (nota 8). Powstał on we wrześniu 1937 r., ponieważ działkowi działacze krakowscy chcieli „być w stałym kontakcie z [...] działkowcami [oraz] propagować ideę [ogrodów działkowych] wśród społeczeństwa”. Znajdowali tu też „wskazówki i rady fachowe do uprawy i rozplanowania działki”. Pismo nie miało jednak wzięcia. Na jego wydawanie poszło do końca 1937 r. 306,75 zł, gdy tymczasem

³⁹ Zdecydowano o tym 19 XII 1933, E. Zaczyński, *Czy było warto?*, „Działkowiec Polski”, 11949, nr 1, s. 6.

⁴⁰ Zarząd Okręgowy [Związku] Tow[arzystw] Ogrodów Działkowych i Przydom[owych] Woj[ewództwa] Śląskiego i Komitet Redakcyjny, *Na drogę*, „Śląski Działkowiec Polski”, 1949, nr 1, s. 6.

⁴¹ „Dziesięć lat pracy Okręgowego Związku...”, nota 22, s. 55, 56.

⁴² Tamże, s. 56.

wpływy (także i za inne druki fachowe) wyniosły 83,12 zł⁴³; tak więc w styczniu 1939 r. miesięcznik skończył się. Obok „Działkowca Śląskiego” i wobec powstania „Ogrodów i Osiedli Działkowych” nie było dla „Gruntu” miejsca.

Specyficzny typ czasopism stanowią kalendarze. Zarząd Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych RP postanowił wydać na rok 1930 „Kalendarz Ogródka Działkowego”⁴⁴ (nota 9*). W myśl założeń „Kalendarz [...] zawierałby przy każdym miesiącu [...] obrazki z ogródka działkowego [...] jako też praktyczne wskazówki dot[yczące] pracy w ogródku”. Co do ceny, czytamy: „Związek oddawać [go] będzie po cenie własnego wydatku, mając jedynie na uwadze szerzenie również przy [jego] pomocy [...] idei ogrodów działkowych, przybliżenia do siebie działkowców, wzmocnienia zamiłowania do pracy w ogródku [i] przysłużenia się działkowcom praktycznymi wskazówkami”⁴⁵.

Nieliczne zamówienia na kalendarz (pierwotnie tylko 549 egzemplarzy) świadczyły jednak o „małym zainteresowaniu się [...] członków Związku [ideą jego] wydania”. Gdy mimo to ukazał się⁴⁶, nie cieszył się powodzeniem. Tak np. liczące 69 członków Towarzystwo Ogródków Działkowych we Wrześni zamówiło 30 egzemplarzy, ale wobec tego, że kalendarz nie miał wzięcia, w osiem tygodni po jego otrzymaniu musiało sprzedawać go za pół ceny⁴⁷. Podobnie musiał postąpić Zespół Pracy Stowarzyszeń Ogrodników Działkowych Województwa Śląskiego, który prosił zrzeszone w nim towarzystwa, aby nie sprzedanymi kalendarzykami obdarzały „pilniejszych [swych] członków czy to w formie nagród, czy też dla prowadzenia statystyki [...] ich ogródków”⁴⁸.

Kalendarz ten chyba nie zachował się. Chociaż wydany przez Związek ogólnopolski, miał prawdopodobnie charakter tylko regionalny, wielkopolski, a ponadto — opracowany (jak z dat wynika) na prędcę — nie był udany, więc dalszego wydawania nie kontynuowano.

Nie zachował się także pierwszy, z 1935 r., „Kalendarz Działkowca” (nota 10 *), wydany na Śląsku. Wiemy tylko, że cieszył się powodze-

⁴³ „Sprawozdanie z działalności Okrę[owego] Związku...”, nota 19, s. 8, 10—11.

⁴⁴ Związek Tow[arzystw] Ogrodów Działkowych RP, okólnik nr 4 z 5 XI 1929, l. dz. 1013/29, Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespół akt: Polskie organizacje i stowarzyszenia, sygn. 90 (dalej: APPoz-POS-90), k. 112; pismo-okólnik z 23 XI 1930 (fakt. 1929), l. dz. 1096/29; Walne zebranie [Towarzystwa Ogródków Działkowych we Wrześni] 19 II 1930, APPoz-POS-90, k. 113, 125. W. Lubawy, *Historia ogrodów...*, s. 20/24.

⁴⁵ Związek Tow[arzystw]..., jw.

⁴⁶ Tamże; pismo-okólnik z 23 XI 1930... i pismo z 23 XII 1929, l. dz. 1178/29, APPoz-POS-90, k. 117.

⁴⁷ Walne zebranie... (por. przyp. 44).

⁴⁸ [F.] Kołodziej, *Zespół Pracy...*, „Rolnik Śląski”, 1930, nr 23, s. 411.

niem — chciała go mieć np. Śląska Izba Rolnicza; format miał nieporęczny, nosił prawdopodobnie tytuł „Kalendarz Śląskiego Działkowca”⁴⁹ i zawierał „najnowszy zarys statystyczny ogrodnictwa działkowego w Polsce i za granicą [...] rady ogrodnicze [...] i [z zakresu] pielęgnacji roślin pokojowych [...], rady [...] dla gospodyń, terminarz zebrań członków [i] zarządów” towarzystw ogrodów działkowych itp. informacje⁵⁰. Ten przegląd treści kalendarza (zapewne pióra jego redaktora) odpowiada też zawartości kalendarzy na lata 1936 i 1937. Później „Kalendarz” nie ukazywał się, a stwierdzenie W. Lubawego w 1939 r., że „Okręg Śląski wydaje [...] corocznie kalendarz dla działkowców”, nie odpowiada prawdzie. Zostało ono, bez sprawdzenia, powtórzone z I wydania *Historii*⁵¹.

Trzecim rodzajem działkowych czasopism regionalnych są działy innych pism lub dodatki do nich ze sprawami działkowymi.

Katowickie gazety „Polonia” i „Siedem Groszy” na początku jesieni 1934 r. zaczęły dawać co tydzień na jednej stronie dział rolniczo-ogrodniczy (nota 11), interesujący raczej drobnych rolników, działkowców, osoby uprawiające ogródki przydomowe, hodowców kóz, królików, kur, gołębi czy pszczelarzy niż zawodowych ogrodników czy rolników, nie mówiąc już o zarządcach, a tym bardziej o właścicielach majątków ziemskich. Od początku 1935 r. dział ten ukazywał się także w tygodnikach „Piast” i „Śląska Gazeta Ludowa”. O tym, że miał on czytelników, świadczą odpowiedzi redakcji na ich listy⁵².

Podobny cel: zwiększenie poczytności pisma przyświecał zapewne redaktorom toruńskiego „Dnia Pomorza”, gdy pozwalali w 1936 r. Po-

⁴⁹ Okręgowy Związek..., pismo do Śląskiej Izby... z 22 IX 1934, l. dz. D. 1016/34, APKat-SIIR, sygn. 319, k. 38: W. J. Bartł, A. Nowak, *Na drogę!*, „Kalendarz Działkowca na Rok 1936”, s. [7].

⁵⁰ „Śląski Działkowiec”, 1934, numery 18—22, 24, okładki.

⁵¹ W. Lubawy, *Historia ogrodów...*, s. 46/48.

⁵² Odszukanie tej pozycji, zaanonsowanej błędnie jako dodatek („Kalendarz Działkowca na Rok 1937”, s. 178), było uciążliwe. Trudności pogłębiały mylne dane w publikacjach prasoznawczych. W. Władyka (*Dzienniki w języku polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918—1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” (dalej: RHCP), t. 14: 1974, z. 4, s. 522) podał, że dziennik „Siedem Groszy” był mutacją „Polonii”, a korzystał jedynie z jej serwisu informacyjnego i publicystycznego, co czyniły także „Piast” i „Śląska Gazeta Ludowa”, a przecież nie można ich nazwać mutacjami „Polonii”. Za mutację „Polonii” tenże autor uznał także „Polską 30-halerzówkę”, a była to mutacja „Siedmiu Groszy”. Ponadto podał (a uczynił to po tym, jak J. Skrzypek wydrukował *Szkic prasy polskiej za granicą*, RHCP, t. 8: 1969, z. 4), że „Polska 30-halerzówka” ukazywała się tylko w 1936 r., tymczasem w Bibliotece Śląskiej w Katowicach, Oddział Zabytkowy w Cieszynie, znajdują się (sygn. C. 030. 181. IV) jej numery z 1933 r., oznaczone: rok II, i z 1938 r.: rok. VII. Także A. Paczkowski (*Prasa polska w latach 1918—1939*, Warszawa 1980, s. 190) mylnie podał, że „Siedem Groszy” dopiero po kilku latach od daty powstania pisma (21 V 1932) „uzupełniono mutacją dla Polski zaolziańskiej (»Polska 30-halerzówka«)”.

morskiemu Związкови Towarzystw Ogródów Działkowych i Małych Osiedli Podmiejskich (założyciel, pierwszy prezes i główny działacz — Stefan Wodwud) na prowadzenie działkowego dodatku. Przeznaczono nań kartkę dziennika, która po złożeniu tworzyła gazetkę „Działkowiec” (nota 12).

Zadaniem „Działkowca” było „stworzenie pomostu, na którym spotkać się mają myśli wszystkich pomorskich działkowców, na jego łamach wymieniane być powinny pomiędzy [...] działkowcami doświadczenia z życia w ogródku działkowym [...] każdy działkowiec znaleźć powinien potrzebną mu radę i wskazówki”. Zawartość „Działkowca” była zgodna z tym programem, ale „aby to zadanie było spełniane, nie wystarczą wysiłki redakcji, konieczna jest współpraca wszystkich [...] działkowców”⁵³. Chyba jej zabrakło, bo wyszły tylko dwa numery dodatku.

Jedną z mutacji „Dnia Pomorza” była „Gazeta Gdańska”. Z nią „Działkowiec” trafiał do polskich działkowców w Wolnym Mieście Gdańsku. Mieli tu oni działki w ogrodach zarządzanych przez Niemców, którzy wydawali miesięcznik „Danziger Kleingärtner” (znajdujący się prawie w całości w Bibliotece Gdańskiej PAN, sygn. Od. 11.699⁴⁰). „Działkowiec”, który mógł stać się polską przeciw wagą tego pisma, żył — niestety — krótko.

BIULETYNY, SPRAWOZDANIA, WYDANIA JEDNORAZOWE

Pełnym dokumentowaniem życia organizacji byłoby, gdyby poszczególne Towarzystwa Ogródów Działkowych wydawały np. comiesięczne biuletyny, ich Okręgowe Związki — coroczne, a Centralny Związek — codwuletnie sprawozdania z działalności. Takich systematycznie publikowanych sprawozdań nie można oczekiwać od małych organizacji działkowych, a jednak...

I Towarzystwo Ogródków Działkowych w Warszawie (kolejni prezesi: Henryk Kostka i Roman Krukowski) wydawało „Biuletyn” (nota 13 *), z którego zachował się jedynie nr 3 z 23 marca 1936 r. Na jego zawartość składają się: komunikaty (35^{0/0} numeru), w tym fragmenty projektu „Ustawy o ogródkach działkowych”, szkic Z. B. *Choinka działkowców* (15^{0/0}), artykuł fachowy (25^{0/0}) będący prawie dosłownym przedrukiem ze „Śląskiego Działkowca”⁵⁴ (czego jednak nie zaznaczono), kalendarz robót ogrodniczych na kwiecień w ogrodzie warzywnym,

⁵³ Od redakcji, „Działkowiec”, 1936, nr (1), s. 1.

⁵⁴ W. Postępski, *Czego się należy spodziewać po opryskiwaniu drzew owocowych*, „Śląski Działkowiec”, 1936, nr 2, s. 22—24 i „Biuletyn I-go Towarzystwa Ogródków Działkowych w W-wie”, 1936, nr 3, s. 4—8.

ozdobnym i owocowym (10%) oraz kącik humoru (15%). Wiadomym jest, że ukazało się 1990 egzemplarzy „Biuletynu” w okresie od 1 kwietnia 1936 do 31 marca 1937 r., z którą to datą „skasowano [jego] wydawanie”⁵⁵.

Tenże edytor wydał w latach 1937 i 1938 „Sprawozdanie Zarządu I Towarzystwa Ogródków Działkowych w Warszawie” (nota 14), zawierające składy władz I Towarzystwa, omówienia jego prac organizacyjnych, propagandowych i gospodarczych oraz spraw finansowych. Są tam też dane statystyczne, bilanse finansowe oraz programy pracy i preliminarze na następny rok działania.

Chyba podobne „Sprawozdanie... za rok 1932/33” wydało Towarzystwo Ogrodów Działkowych przy Parku Kościuszki w Katowicach (prezes Paweł Pirnau, sekretarz Franciszek Wesoly). W Zakładzie Dokumentów Życia Społecznego BN w Warszawie znajduje się jedynie karta katalogowa tego druku (nota 15 *), natomiast samego „Sprawozdania” brak.

W 1938 r. wyszło „Sprawozdanie z działalności półkolonii letniej przy Towarzystwie Ogrodu Działkowego w Łucku” (nota 16); wspomina się w nim również o takichże półkoloniach w latach 1936 i 1937. Trzeba tu nadmienić, że pierwsze ogrody działkowe (*Schrebergärten*) były urządzone dla dzieci oraz że sprawy półkolonii i w ogóle dzieci w ogrodach działkowych poruszano w pismach działkowych i poprzednio, i później⁵⁶. W okresie międzywojennym najpełniej — sprawozdawczo i jednocześnie, z myślą o przyszłości, instruktażowo — przedstawili je autorzy łuckiego „Sprawozdania” Władysław Nelken, będący chyba także jego redaktorem, i Olga Aulich.

Na wyższym, regionalnym szczeblu publikowanych sprawozdań organizacji działkowych notują „Biuletyn Okręgowego Związku Towarzystw Ogródków Działkowych w Warszawie” (nota 17 *), niestety, nie zachowany. Wiemy tylko, że zamieszczał on artykuły dotyczące „pracy na działce i uprawy roślin oraz [...] życia organizacyjnego [...] towarzystw”⁵⁷ z przewagą chyba tej ostatniej problematyki, bo „Województwo Lubelskie...” (nota 20, s. 39) nie uznało go za pismo ściśle fachowe,

⁵⁵ „Sprawozdanie Zarządu I Towarzystwa...”, nota 14, nr (1), s. 5, 9; nr (2), s. 5.

⁵⁶ S. Wilczyński, *op. cit.*; Z. D[oe]ringowa - D[r]węska], *Z półkolonii letnich*, „Ogródek Działkowy”, 1929, nr 2, s. 48; E. G., *Korzyści dla dzieci i młodzieży z naszych półkolonii*, tamże, 1931, nr 2, s. 35; W. L[ub]aw[y], *Niedostateczne wykorzystanie ogrodów działkowych dla dzieci*, „Działka i Osiedle”, 1934, nr 11, s. 122; I. Jańczakowa, *Natura i technika na ustugach dziecka*, „Ogrody i Osiedla Działkowe”, 1939, nr 8, s. 4; St. L., *Gry i zabawy dla naszych dzieci*, tamże, s. 5; *Akcja półkolonii letnich dla dzieci w ogrodach działkowych*, „Dziesięć lat pracy Okręgowego Związku...”, nota 22, s. 91.

⁵⁷ „Sprawozdanie z działalności Związku Towarzystw...”, nota 24, nr (4), s. 33.

a wymieniło jako takie „Działkę i Osiedle” oraz „Działkowca Śląskiego”.

Tenże Zarząd Okręgowego Związku... w Warszawie (kolejni prezesi: Stefan Wilczyński i M. Stawiński) wydawał w latach 1936—1939 „Sprawozdania...” (nota 18), w których podawano składy władz Okręgowego Związku, omawiano jego prace organizacyjne, propagandowe i techniczne, przedstawiano sprawy finansowe i statystyki oraz programy pracy i preliminarze budżetowe na rok następny. Z innych okręgowych związków tylko krakowski (prezes Kazimierz Rouppert, sekretarz Władysław Dziewoński) wydał sprawozdanie ze swej działalności do końca 1937 r. (nota 19) podobne do sprawozdania warszawskiego.

Pozostałe Okręgowe Związki⁵⁸ nie wydawały sprawozdań z działalności. Ukazały się natomiast w czterech pozastolecznych (stolicą ruchu był Poznań) ośrodkach jednodniówki, zawierające m. in. rysy historyczne oraz dane statystyczne dotyczące spraw działkowych na danym terenie.

W Lublinie dopiero w 1933 r. powstał pierwszy ogród działkowy⁵⁹. Nie tworzył go jednak Okręgowy Związek Towarzystw Ogródków Działkowych w Warszawie, zobowiązany do tego w województwach centralnych, ale Koło Miłośników Ogrodnictwa (Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego) w Lublinie, a z jego ramienia głównie Maria Kuropatwińska, także autorka artykułu wstępnego i redaktorka jednodniówki „Województwo Lubelskie a Ogrody Działkowe” (nota 20), wydanej w 1935 r.

Działkowcy pomorscy w jednodniówce „Z ziemianek i szafasów do własnego domu” (nota 21), wydanej w 1938 r., przedstawili to, w czym byli w kraju najlepsi: budowę podmiejskich osiedli robotniczych. Pokazali w niej lepianki, w których mieszkało wielu bezrobotnych, reprodukowali plany i podali kosztorysy przykładowych jednorodzinnych budynków mieszkalnych zaprojektowanych i wznoszonych w kilku miastach województwa.

⁵⁸ Były to, poza wspomnianymi, okręgowe związki działające w województwach (podają daty wyboru ich pierwszych stałych władz): poznańskim od 14 I 1933, wileńskim i nowogródzkim od 15 XII 1935, lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim formalnie od 3 II 1936, a faktycznie od 1932, wołyńskim od 6 VI 1937 (W. Lubawy, *Historia ogrodów...*, s. 49—51/53), łódzkim od 29 V 1938 (*Z życia sąsiednich okręgów*, „Działkowiec Śląski”, 1938, nr 7, s. 136), kieleckim od 12 II 1939, lubelskim od 12 III 1939 (*Ruch organizacyjny w centrali*, „Ogrody i Osiedla Działkowe”, 1939, nr 4, s. 20) i białostockim od 28 V 1939 r. (*Z województwa białostockiego*, tamże, nr 6—7, s. 23). Jako ostatni zorganizowano Okręg Brzeski (*Sprawozdanie z VI Wszechpolskiego Kongresu...*, tamże, nr 8, s. 18).

⁵⁹ *Rys historyczny ogrodów działkowych w Lublinie*, „Województwo Lubelskie...”, nota 20, s. 11.

Znacznie większe od wymienionych powyżej środowisko górnośląskie dysponowało dwutygodnikiem (od 1936 r. miesięcznikiem) „Śląski Działkowiec”, w latach 1935—1937 zaopatrywane było w kalendarze, od 1934 r. korzystało z odrębnego działu w „Polonii” i „Siedmiu Gro-szach”, który od 1935 r. ukazywał się także w „Śląskiej Gazecie Ludowej” i w „Piaście”. I wszystko to było mało. W okrągłą więc rocznicę wydano obszerną jednodniówkę-księgę pamiątkową pt. „Dziesięć Lat Pracy Okręgowego Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych i Osiedli Województwa Śląskiego 1928—1938” (nota 22), zawierającą m. in. szczegółowe dane o historii⁶⁰ i o aktualnym stanie górnośląskich ogrodów działkowych i przydomowych, o historii ich konsolidowania się oraz o pracy Okręgowego Związku. Jednodniówka ta jest obecnie głównym źródłem danych o dziejach górnośląskich ogrodów działkowych i przydomowych.

Czwarta jednodniówka: „Działkowiec Małopolski Wschodniej” (nota 23) wydana została z okazji VI Kongresu Centralnego Związku Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP (Lwów, 2—4 VII 1939). Obok wiadomości o tamtejszych ogrodach działkowych są w niej artykuły fachowe z pogranicza ogrodnictwa działkowego i innych działów szeroko rozumianego rolnictwa.

Centralny Związek Towarzystw Ogrodów Działkowych RP umieszczał w „Ogródku Działkowym” i w „Działce i Osiedlu” bieżące artykuły i notatki sprawozdawcze. Ich sumą i syntezą był dwurocznik „Sprawozdanie z działalności Związku...” (nota 24) z bilansami finansowymi i statystycznymi. Zarówno ten dwurocznik, jak i sprawozdania okręgowych związków oraz towarzystw ogrodów, należących bezpośrednio do Centralnego Związku, posłużyły do napisania artykułów-syntez dotyczących okresów pięcio- i dziesięcioletniego⁶¹ i wreszcie *Historii ogrodów działkowych w Polsce*⁶².

⁶⁰ Odmierzanej kolejnymi Walnymi Zjazdami Delegatów, które odbyły się: I (Konstytucyjny) — 6 V 1928, II — 12 V 1929, III — 25 V 1930, IV — 12 V 1931, V — 22 V 1932, VI — 7 V 1933, VII — 6 V 1934, Nadzwyczajny — 19 V 1935 (wszystkie w Wielkich Hajdukach, później w Chorzowie), Nadzwyczajny — 15 XII 1935, VIII — 17 V 1936 (obydwa w Katowicach), IX — 9 V 1937 w Rybniku, X — 8 V 1938 w Katowicach i XI — 7 V 1939 w Chorzowie („Dziesięć lat pracy Okręgowego Związku...”, nota 22, s. 8—44; W. Lubawy, *Ruch w Związku*, „Ogródek Działkowy”, 1930, nr 3, s. 88; 1932, nr 4, s. 65; tenże, *Wiadomości związkowe*, „Działka i Osiedle”, 1934, nr 5, s. 60; 1935, nr 6, s. 72; Z XI Walnego Zjazdu Delegatów w Chorzowie, „Działkowiec Śląski”, 1939, nr 6, s. 84).

⁶¹ W. Marciniak, *Pięćdziesiąt lat istnienia Związku*, „Ogródek Działkowy”, 1933, nr 1, s. 3; E. Jankowski, *Po pięciu latach*, tamże, s. 8; W. Lubawy, *Pokłosie...*, „Działka i Osiedle”, 1935, nr 1, s. 2; nr 2, s. 14; nr 3, s. 26; nr 5, s. 50; nr 6, s. 63; nr 8, s. 91.

⁶² W. Lubawy, *Historia ogrodów...*

CZAS WOJNY W WARSZAWIE I W KRAKOWIE

Podczas II wojny światowej Okręgowy Związek Towarzystw Ogródków Działkowych w Warszawie scalał prace warszawskich ogrodów przedwojennych i nowo przez siebie tworzonych lub zawiadywanych, tymczasowych. Oprócz tego zakładały ogrody tymczasowe Zarząd Miejski i Centralne Biuro Wczasów⁶³. Prace te, zastępując nie działający Centralny Związek Towarzystw Ogródów i Osiedli Działkowych RP, wspierała Rada Główna Opiekuńcza (RGO), a w Warszawie związana z nią instytucja o kolejnych nazwach: Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej (SKSS), Rada Opiekuńcza Miejska (ROM) i Polski Komitet Opiekuńczy (Pol. KO). Sprawami działkowymi w ramach tej instytucji zajmowała się, powstała w pierwszej dekadzie grudnia 1939 r., Sekcja (później Dział) do Spraw Pracy, a w niej komórka: Ogródki Działkowe, później Wydział Ogródków Działkowych (kier. Zofia Brzywczy-Kunińska; od 15 marca 1943 r. zast. kier., faktycznie p. o. kier. Barbara Piwowar)⁶⁴. W wyniku starań tych instytucji warszawskie ogrody działkowe poważnie się rozwinęły. W roku 1939 było w nich 3118, a w latach 1940—1943 kolejno: 6967, 18 250⁶⁵, 22 118 i 18 975⁶⁶ działek (wzrost 6,1-krotny).

Biorąc pod uwagę, że rodziny działkowców są raczej liczne, oraz uwzględniając rotację użytkowników działek, znaczną zwłaszcza w ogrodach tymczasowych, można przyjąć, że podczas wojny w Warszawie ponad 100 tys. osób stale lub przez pewien czas uprawiało działki. Z myślą o pomocy tym, którzy nie mieli do tego odpowiedniego przygotowania, Okręgowy Związek Towarzystw Ogródków Działkowych w Warszawie (prezes dr M. Stawiński, kolejni sekretarze: Stefan Brzyw-

⁶³ M. Kuropatwińska-Kalicka, *Ogródek działkowy*, wyd. 2, Warszawa 1947, s. 9—10.

⁶⁴ H. Drozdowski, *Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej (SKSS) w czasie II wojny światowej*, IH PAN, sygn. A6/57, mpis, cz. 2, s. 103, 108, 148, cz. 3, s. 15; Schemat organizacyjny SKSS... 1 III 1940 r.; SKSS, okólnik nr 11 (29 IV 1940), s. 3—4; nr 16 (3 IX 1940), s. (4); nr 17 (30 IX 1940), p. 12, s. 1; Spis telefonów SKSS, AAN-RGO, sygn. 511, k. 1, 2, 39, 60, 87; Z. Brzywczy-Kunińska, *Relacja w przedmiocie mej działalności w konspiracji*, Warszawa 21 IV 1969 (mpis; w posiadaniu Izabeli Kunińskiej, Warszawa); Kwestionariusz pracowników biura RGO, AAN-RGO, sygn. 178, k. 303; B. Piwowar, list do mnie z 5 III 1986.

⁶⁵ M. Kuropatwińska-Kalicka, *op. cit.*, wyd. 1, Warszawa[Praga] 1944, s. 10.

⁶⁶ Pol. KO, pismo do RGO w Krakowie z 6 IX 1943, nr II/13463/43, zał.: Sprawozdanie ze stanu organizacji ogrodów działkowych [w Warszawie] w roku 1942/43 i 1943/44, s. 1, AAN-RGO, sygn. 1750, k. 57, por. także sygn. 136, k. 256.

czy, Edward Osóbka-Morawski, Aniela Marksowa, Antoni Rossa)⁶⁷ wydał w 1941 r. broszurę o uprawie warzyw⁶⁸, zaś Wydział Ogrodniczy Zarządu Miejskiego — „Wskazówki uprawy” i prawdopodobnie patronował wydaniu „Kalendarza Działkowca 1941” (nota 25), przygotowanemu przez dwu swoich pracowników, instruktorów ogrodnictwa działkowego. Inaczej niż w „Kalendarzu Działkowca na rok 1937”, gdzie teksty miały charakter społeczno-organizacyjny i instruktażowy, a kalendarium miesięczne, tu było ono tygodniowe, z wykazem prac na działce w danym tygodniu i z odsyłaczami do podanych dalej ich opisów.

Oprócz celów aprowizacyjnych istniał w warszawskich wojennych ogrodach działkowych — tradycyjny w tym ruchu, ale wówczas szczególnie, bo i czas był taki — nurt opiekuńczo-wychowawczy. Członem SKSS—ROM—Pol.KO była Sekcja (później Dział) Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą, mającą m. in. referaty: Opieki Ogniskowej (później: Internatów i Ognisk; kier. Zofia Mierzwińska-Szybka) oraz Półkolonijno-Ogródkowy (kier. Zofia Rycembel)⁶⁹.

Ogniska Sekcji zaczęto tworzyć w listopadzie 1939 r. Na przełomie 1939/1940 r. było ich ponad 80, w roku szkolnym 1940/1941 — ponad 180, a w 1944 r. prawie 250. Referat P-O organizował ogrody z działkami o powierzchni 200—400 m² uprawianymi przez grupy 10 (rzadko mniej) dzieci z pomocą instruktorek i prowadził w nich akcję półkolonijno-ogródkową (przygotowania: II, III/IV; akcja z udziałem dzieci: IV/V — IX/X). Dane z 1940 r.: 63 tereny (ogrody), ponad 27 ha, 10 150 dzieci i młodzieży, co oznacza 1015 działek; w latach 1941—1944 były kolejno: 1628⁷⁰, 797, 560 i 493⁷¹ działki.

Prace Sekcji były rozległe. Brało w nich udział (dane z lipca 1940) „1577 pracowników płatnych i 1597 osób współdziałających bez wynა-

⁶⁷ Okręgowy Związek Towarzystw Ogródków Działkowych [w Warszawie]. Protokoły [zebrań Zarządu i Prezydium Zarządu] Zw[iązku] Okręgowego (3 XII 1941 — 15 VII 1944), s. 74, 5—65, 70—94. W posiadaniu Tadeusza Nowickiego (Warszawa).

⁶⁸ H. Czekanski, *ABC działkowca*, Warszawa 1941.

⁶⁹ SKSS, okólnik nr 3 (12 XII 1939), s. 4, AAN-RGO, sygn. 511, k. 9; S. Tazbir, *Organizacja Sekcji Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą*, [w:] *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939—1944*, Warszawa 1975, s. 32. Dalsze informacje pochodzą z: Z. Rycembelowa, *Nasza akcja półkolonijno-ogródkowa*, tamże, s. 106, 108, 110—112; Z. Mierzwińska-Szybka, *Organizacja i praca ognisk*, tamże, s. 158, 162—163, 189; J. Klimkiewicz, „Raj” na Targówku; W. Ptaszyńska, *Garść wspomnień i refleksji lustratorki*, tamże, s. 383—384.

⁷⁰ SKSS, Sekcja Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą, komunikat 65, zał. 3 (14 III 1941): wykaz terenów pod ogródki działkowe dla dzieci w 1941 r., Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Archiwum Pracownika Społecznego w Warszawie (dalej: APS), sygn. 21 „Or”.

⁷¹ Sprawozdanie Pol. KO za VII 1942, VII 1943 i VI 1944, AAN-RGO, sygn. 516, s. 184; 517, s. 130, 131; 518, s. 86.

grodzienia”⁷². Do wielu z tych osób kierownictwo Sekcji słało różne pisma, z których część stanowiła załączniki do numerowanych komunikatów, później okólników Sekcji, lub wręcz nimi była, a wychodzące z wymienionych wyżej referatów nosiły tytuły: „Akcja ogniskowa 1939/40 r.” „Akcja półkolonijno-ogródkowa 1940 r.”

Później teksty te numerowano i datowano. Były to już jakby czasopisma. Zachowały się wydane przez Sekcję w ramach SKSS druki nr 4 (15 X 1940), 7 (26 II 1941), 10 (15 III 1941) i w ramach ROM nr 10 (31 V 1941) „Akcji Ogniskowej 1940/41 r.” oraz nr 12 (7 IV 1941) „Akcji ogniskowej 1941 r.” (występują omyłki datowania i numeracji).

Zachowało się także kilka numerów „Akcji Półkolonijno-Ogródkowej 1941 r.” (nota 26*). Są w nich instrukcje, zasady akcji, wskazówki, w tym najobszerniejsza i najbardziej wartościowa Instrukcja ogrodnicza dla gospodarzy terenów [ogrodów] i kierowników grup [półkolonijno-ogródkowych] „Akcja” (nota 26 *) nr 8⁷³.

„Akcja” wydawana była dla pracowników i działaczy półkolonijno-ogródkowych. Natomiast głównie dla dzieci wydawano „Komunikat Półkolonijno-Ogródkowy” (nota 27*). Jego twórczynię i redaktorkę Wandę Tatarkiewicz-Małkowską i głównego rysownika Jana Golusa⁷⁴ inspirowały zapewne liczne przed wojną czasopisma szkolne. „Komunikat P-O” przynosił z zakresu ogródkowego „wiele aktualnych wskazówek i przypomnień” ogrodniczych, a z zakresu półkolonijnego „projekty nowych zabaw, teksty piosenek” itp. materiały oraz służył „publikowaniu [...] dziecięcych [...] piosenek, wierszy, rysunków” i listów oraz ich omówień.

Jesienią grupy półkolonijno-ogródkowe przekształcały się w grupy ogniskowe, tak więc na jesieni 1941 r. „Komunikat P-O” stał się „Komunikatem Ogniskowym”, ale nawiązywał do spraw ogródkowych⁷⁵. W lipcu 1942 r. powrócił do pierwotnej nazwy i tematyki. Prawdopodobnie ukazywał się, na przemian, jako „Komunikat O” i „Komunikat P-O” i po sierpniu 1942 r.

W Krakowie w 1939 r. istniały cztery ogrody działkowe o powierzchni 37 ha. Okręgowy Związek Towarzystw Ogrodów Działkowych Województwa Krakowskiego od jesieni 1939 r. prawie nie działał^{75a}. Aby próżnię tę częściowo wypełnić, starosta miejski powołał 30 marca 1940 r.

⁷² S. Tazbir, *op. cit.*, s. 34.

⁷³ APS, zbiory Stanisława Tazbira (sygn. 45 „in”), teczka 28, poz. 8.

⁷⁴ Z. Mierzwińska-Szybka (*op. cit.*, s. 163) podała, że rysunki na stronach tytułowych „Komunikatu” wykonywał także Aleksander Sołtan, ale on temu zaprzecza (A. Sołtan, list do mnie z 5 XII 1986).

⁷⁵ *Echa konkursu ogródkowego*, „Komunikat Ogniskowy”, 1941/42, nr 1, s. 8.

^{75a} Najpóźniejszym zachowanym dowodem jego działalności jest odpis pisma Z. 1240/39 z 27 XI 1939 r. *An Herrn Stadt-Präsidenten in Kraków, Wirtschafts-Department der Stadtverwaltung*, Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej: APKrak), zespół akt: Starosta Miasta Krakowa, sygn. SMKr 430, k. 261.

Kierownictwo Ogrodów Działkowych w Krakowie (kier. Władysław Dziewoński)^{75b}, które wkrótce doprowadziło do znacznego ich rozwoju (VIII 1941 — ok. 140 ha, VI 1942 — ok. 200 ha, 1944 — ok. 280 ha^{75c}, co oznacza wzrost 7,6-krotny).

Kierownictwu ułatwił kontakt z działaczami działkowymi „Okólnik” (nota 27a *), pisany na maszynie, ale w wielu egzemplarzach. Z zachowanych dwu „Okólników” wynika, że ukazały się one 4 IV, 5 i 13 IX, 17 X, 3 i 20 XII 1940 r. oraz 18 II 1941 r., a może ukazywały się i między tymi datami, ponadto zapewne i później. Zachowane „Okólniki” z [20 X 1940] i 18 II 1941 r. dotyczą podziału Krakowa na 13 okręgów (obwodów) ogrodnictwa działkowego^{75d} (4 z nich „są to tzw. filie — tereny stare, [a 9] ekspozytury — tereny nowe”^{75e}) i pracy ich jedno- do trzysobowych nie wynagradzanych kierownictw.

ODRODZENIE POWOJENNE

Po wojnie ruch działkowy ożył najpierw na Górnym Śląsku, gdzie A. Nowak „na podstawie nominacji Wojewody śląskiego z 5 III 1945 r.” objął, jako kurator, „kierownictwo Okręgowego Związku T[owarzystw] O[grodów] i O[siedli] D[ziałkowych] na województwo śląskie”⁷⁶. Kroniki Okręgowego Związku w tym czasie stanowią jego „Sprawozdania” (nota 28), zawierające m. in. statystyki, bilanse finansowe, plany pracy i preliminarze budżetowe.

Na Górnym Śląsku najwcześniej także pomyślano o czasopismach działkowych. Myśl tę zrealizowano, podobnie jak dawniej, wspólnie ze Śląską Izbą Rolniczą, która razem z Wojewódzkim Związkiem Samopomocy Chłopskiej zaczęła wydawać od 15 maja 1945 r. dwutygodnik „Zagroda Chłopska. Ogród Działkowy” (nota 29), mający zastąpić „Rolnika Śląskiego”⁷⁷ i „Działkowca Śląskiego”.

^{75b} 9 XI 1942 r., a faktycznie wcześniej, wyłączyli się spod jego zwierzchnictwa działkowcy niemieccy, którzy utworzyli wówczas Verein Deutscher Kleingärtner in Krakau (kier. Gerhardt Fieweger), a 15 IV 1943 r. (data rejestracji) Kierownictwo zostało zastąpione przez Polnische Kleingärtnervereinigung in Krakau (kier. Karol Wnęk), APKrak, zespół akt: Starosta Miasta Krakowa, sygn. SMKr 425, 435.

^{75c} B. Włodarczyk, *Ogrody działkowe w czasie okupacji hitlerowskiej [w Krakowie]*, „Działkowiec”, 1987, nr 9, s. 11; AAN-RGO, sygn. 1743, nr 7655/42, sygn. 1745, nr 2573/43, sygn. 1755.

^{75d} W 1942 r. było 14 okręgów. AAN-RGO, sygn. 1754.

^{75e} Tamże, sygn. 1743. Określenie granic tych okręgów umożliwia *Amtlicher Plan der Regierungsstadt Krakau im Massstab 1:20 000, 1943*, APKrak, zespół akt: Urząd Okręgu Krakowskiego, sygn. GDKr. 73.

⁷⁶ A. Nowak, *Sprawozdanie z półrocznej działalności kuratora Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych, Okręg Śląsko-Dąbrowski, w czasie od 1 III [19]45 do 31 VIII [19]45*, „Sprawozdanie z półrocznej działalności Związku [Towarzystw]...”, nota 28, nr (1), s. 3.

⁷⁷ *Od redakcji*, „Zagroda Chłopska, Ogród Działkowy”, 1945, nr 1, s. 1.

Od numeru 4 z 1 lipca 1945 pismo stało się także „organem Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych Okręgu Śląsko-Dąbrowskiego”⁷⁸ (kolejni prezesi: A. Nowak, Piotr Pronobis i Franciszek Luboński). Wówczas to w „Zagrodzie”, gdzie początkowo mało było tytułów przeznaczonych dla działkowców, pojawił się ośmiostronicowy dział pt. „Ogród działkowy”. Były w nim zarówno artykuły instruktażowe, dotyczące warzywnictwa, sadownictwa, kwiaciarstwa, chowu drobnego inwentarza i pszczelarstwa, jak i komunikaty związkowe, ale także wypowiedzi z zakresu polityki terenowej ogrodów działkowych i prowadzonej wobec nich⁷⁹.

Natomiast pismem w pełni działkowym był „Rocznik Działkowca 1946” (nota 30), nawiązujący „do tradycji przedwojennej, kiedy to »Kalendarz Działkowca«, znany [...] szerokiemu ogółowi działkowców, cieszył się wśród nich [...] wziętością”⁸⁰. Planowano wydanie „Rocznika”, zwanego „Kalendarzem”, także w roku 1947, ale z powodu spodziewanego wysokiego kosztu papieru i druku nie uczyniono tego⁸¹.

Działkowcom górnośląskim, podobnie jak przed laty, szybko przestał wystarczać tylko dział w, jednak nie własnej, „Zagrodzie”. Realizując uchwałę XII Walnego Zjazdu Delegatów Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych Okręgu Śląsko-Dąbrowskiego⁸², utworzyli oni miesięcznik „Działkowiec Polski” (nota 31), mający służyć „akcji ogrodów działkowych i osiedli, hodowli drobnego inwentarza i pszczół” oraz „spełniać zadanie [...] informacyjno-sprawozdawcze”⁸³. Obok tych, tradycyjnych w pismach działkowych, pozycji instruktażowych i organizacyjnych występują w „Działkowcu Polskim” od początku — jest to swoiste *signum temporis* — artykuły wykraczające poza sprawy Okręgowego, a nawet Centralnego Związku Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP⁸⁴.

⁷⁸ A. Nowak, *Działkowcy polscy*, tamże, nr 4, s. 9.

⁷⁹ E. Zaczęński, *Rola ogrodów działkowych w zabudowie miast i osiedli województwa śląsko-dąbrowskiego*, tamże, nr 12, s. 4; nr 13, s. 7; J. Piszczyk, *Głód ziemi*, tamże, nr 14, s. 5.

⁸⁰ Zarząd Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych, Okręg Śląsko-Dąbrowski, *Słowo wstępne*, „Rocznik Działkowca 1946”, s. 3.

⁸¹ „Sprawozdanie z półrocznej działalności Związku [Towarzystw]...”, nota 28, nr (2), s. 16—17; nr (3), s. 20—21, 24.

⁸² Relacje z tego i następnych Zjazdów: XII (Chorzów, 30 IX 1945), „Zagroda Chłopska i Ogród Działkowy”, 1945, nr 11, s. 5; XIII (Katowice, 30 V 1946), XIV (Gliwice, 27 IV 1947), XV i XVI (Katowice, 25 IV 1948 i 25 V 1949), „Działkowiec Polski”, 1946, nr 6, s. 73, 85; 1947, nr 5—6, s. 80; 1948, nr 5, s. 77; 1949, nr 5, s. 79.

⁸³ Zarząd Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych [Okręgu Śląsko-Dąbrowskiego] i Redakcja „Działkowca Polskiego”, *Od słów do czynu...*, „Działkowiec Polski”, 1946, nr 1—3, s. 2.

⁸⁴ A. Jaroszewicz, *Ogródki działkowe a aprowizacja kraju*, tamże, s. 3; T. K[ulicki], *Zagadnienia aprowizacyjne o ogrody działkowe*, tamże, nr 4, s. 48;

Centralny Związek (kolejni prezesi: M. Stawiński, E. Osóbka-Morawski, dwukrotnie p. o. prezesa: Zygmunt Rudolf) ocknął się z leżącego targu wojennego na przełomie lat 1945 i 1946⁸⁵, a gdy ukonstytuował się⁸⁶, uczynił „Działkowca Polskiego” swoim organem, ale troskę o niego zostawił Katowicom. Pismo nie zmieniło się więc. Nadal, aż do numeru 7(31) z lipca 1948, znajdowały się w nim, pisane gwarą, „Gawendy Zeflika Plaszczymonki” i nadal dominowali autorzy górnośląscy.

Przedwojennym działkowcom matkował resort opieki społecznej. Po wojnie premier E. Osóbka-Morawski uczestniczył w VII Wszechpolskim Kongresie Delegatów Centralnego Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych RP (Zabrze, 10—12 VIII 1946), a w rok później stanął na czele tego ruchu⁸⁷.

Przed wojną ogólnopolskie czasopisma działkowe od pierwszego do ostatniego numeru wołały o ustawę o ogrodach działkowych⁸⁸. W Polsce Ludowej PKWN ogłosił, że „przeprowadzenie reformy rolnej obejmuje [m. in.] tworzenie w pobliżu miast i osiedli przemysłowych [...] kolonii i ogródków działkowych robotniczych, urzędniczych i rzemieślniczych”⁸⁹; ogrodom działkowym nadano status urządzeń użyteczności publicznej⁹⁰. Ziściły się więc dążenia działaczy działkowych.

Ówczesni unifikatorzy życia społecznego uznali to za spełnienie zadań ruchu działkowego. Centralny i Okręgowy Związki Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP zlikwidowano. Ich „wszystkie agen-

E. Zaczyński, *Rola ogrodów działkowych w rozwiązywaniu zagadnienia mieszkaniowego na terenie województwa śląsko-dąbrowskiego*, tamże, 1947, nr 1, s. 1; S. Macko, *Ochrona przyrody*, tamże, nr 2, s. 20; B. Włodarczyk, *Nowa rola ogrodów działkowych*, tamże, 1948, nr 4, s. 49; W. Rzewuska, *Ogrody działkowe — parki*, tamże, nr 5, s. 66; Lub., *Dalszy marsz ku zdrowej przyszłości*, tamże, 1949, nr 1, s. 2; [Z.] Drwęska-Doeringowa, *Solidarność w pracy*, tamże, nr 2, s. 18.

⁸⁵ Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego [Związku Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP] za okres od 11 VIII 1947 do 31 XII 1948 r., tamże, nr 5, s. 70.

⁸⁶ Zebranie konstytucyjne Centralnego Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych na Rzeczpospolitą Polską w Łodzi (14 IV 1946 r.), tamże, 1946, s. 68; Pierwsze posiedzenie Zarządu Centralnego Związku T. O. i O. D., tamże, s. 66.

⁸⁷ P. i H., *Pokłosie Zjazdu w Częstochowie*, tamże, 1947, nr 9, s. 106.

⁸⁸ W. Marciniak, *Stanowisko kolonii...*, s. 6—7; R. Krukowski, *Domagamy się ustawy o ogrodach działkowych*, „Ogrody i Osiedla Działkowe”, 1939, nr 8, s. 3. A działacze ruchu wołali nawet wcześniej. Por. też *Pamiętnik Jubileuszowej Wystawy Ogrodniczej*, Poznań 1926.

⁸⁹ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 6 IX 1944 o przeprowadzeniu reformy rolnej, „Dziennik Ustaw RP”, 1944, nr 4, poz. 17, art. 1, ust. 2.

⁹⁰ Dekret z 25 VI 1946 o ogrodach działkowych, tamże, 1946, nr 34, poz. 208, art. 4; Ustawa z 9 III 1949 o pracowniczych ogrodach działkowych, tamże, 1949, nr 18, poz. 117, art. 1, ust. 4.

dy oraz cały majątek” przejęło Zrzeszenie Pracowniczych Związków Zawodowych⁹¹, w tym także „Działkowca Polskiego”... i zlikwidowało go. Nowe pismo — „Działkowiec”, które ukazało się po czteromiesięcznej przerwie, należy już do odrębnego okresu dziejów ruchu działkowego, a więc i dziejów wydawnictw działkowych. W tym nowym okresie ogródki działkowe początkowo rozwijały się ilościowo, wkrótce jednak nastąpiła dwudziestoletnia stagnacja, a nawet regres⁹², szczególnie funkcji społecznych ruchu działkowego.

PODSUMOWANIE, SPOSTRZEŻENIA, PROPOZYCJE

Pierwsze polskie czasopismo działkowe ukazało się w Warszawie, ale na dobre czasopiśmiennictwo to zapoczątkował Poznań, najpełniej zaś rozwinęło się na Górnym Śląsku. W tym nurcie ruchu działkowego pracowało do 1949 r. co najmniej 87 redaktorów i członków komitetów redakcyjnych oraz ciał podobnych⁹³.

Osiągnięcia poszczególnych środowisk na polu czasopiśmiennictwa działkowego w okresie międzywojennym obrazują liczby wydanych przez nie wówczas, a zachowanych (+ nie zachowane, ustalone szacunkowo) numerów i stron czasopism całkowicie działkowych. Oto one: Górny Śląsk 110 + 2 i 2062 + 116, Poznań — 79 + 1 i 1458 + 100, Warszawa — 19 + 52 i 336 + 520, Kraków — 18 i 151, Toruń — 3 i 94, Lwów — 1 i 150, Łuck 1 i 50, Lublin — 1 i 40. Porównując te dane z liczebnością poszczególnych środowisk⁹⁴, można tak uszeregować ich aktywność czasopiśmienniczą: Górny Śląsk, Poznań, Kraków, Lwów, Warszawa, Lublin, Łuck i Toruń. Sądzę, że także po dodaniu czasopism nie zachowanych kolejność ta nie zmieniłaby się.

Liczbami tymi można by zakończyć ten artykuł, ale przeglądanie dawnych czasopism działkowych (niektórych powtórnie po wielu latach) spowodowało, że chcę przedstawić czytelnikom tych słów także pewne spostrzeżenia.

„Ogródek Działkowy” narodził się jako kwartalnik, od 1932 r. był dwumiesięcznikiem, od 1934 r. — miesięcznikiem. Miesięcznikami były

⁹¹ Ustawa z 9 III 1949..., art. 13.

⁹² Działkowcami było: w 1949 r. 1,63%, w 1955 r. 2,38% mieszkańców miast. Później liczby te uległy zmniejszeniu, aby dopiero w 1976 r. osiągnąć stan 2,42%. Podstawy obliczeń: T. Kulicki, *Pracowniczy ogród działkowy*, Warszawa 1960, s. 4; „Rocznik Statystyczny”, 1956, s. 31; 1977, s. 30, 227.

⁹³ Piszę tak nieprecyzyjnie, bo np. wiadomo, że „Ogródek Działkowy” miał komitet redakcyjny („Sprawozdanie z działalności Związku Towarzystw...”, nota 24, nr /3/, s. 20), a nie jedną redaktorkę, nie znam jednak jego składu. Nie wiem także, przez kogo (i przez ile osób) były redagowane niektóre inne pisma.

⁹⁴ W. Lubawy, *Historia ogrodów...*, s. 35/37.

także pozostałe główne polskie pisma działkowe. Natomiast „Działkowiec Śląski” był początkowo dwutygodnikiem, a od 1936 r. — miesięcznikiem. Doświadczenia te wykorzystali działkowi działacze krakowscy, tworząc w 1937 r. od razu miesięcznik „Grunt i Działka”. Widocznie ta częstotliwość jest dla tego typu pism działkowych najlepsza.

„Działkowiec Śląski” powstał nie jako konkurencja „Ogródka Działkowego”⁹⁵, ale jako uzupełnienie pism ogólnopolskich, jako pismo „uwzględniające [...] szczególne warunki [górnos Śląskie], jak gleba, warunki atmosferyczne oraz bliskość [trujących] hut i kopalń”⁹⁶. Podobnie i dziś różne są warunki, szczególnie klimatyczne, uprawiania działek w różnych częściach kraju.

I trzecie spostrzeżenie: najwięcej czytelników miały nie pisma ogólnopolskie i nie regionalny „Działkowiec Śląski”, ale działkowy dział pism drukowanych w Śląskich Zakładach Graficznych i Wydawniczych „Polonia” (nota 21), ukazywał się bowiem często, co tydzień, i w dużym nakładzie 44—55 tys. egzemplarzy.

Od tych spostrzeżeń przechodzę do sprawy modelu czasopiśmiennictwa działkowego.

Przed, podczas i po wojnie ukazywały się kalendarze-roczniki działkowców (noty 9*, 10*, 25 i 30). Ich odpowiednikiem był do niedawna „Informator Działkowca” (1974—1986), którego wydanie zostało, niestety, zawieszono.

Zygmunt Hellwig, redaktor najlepszego przed wojną pisma działkowego „Ogrody i Osiedla Działkowe”, autor (zapewne) cytowanych dalej słów, widział potrzebę wydzielenia z „Ogrodów” pisma „dla osób kierujących ruchem [działkowym] i w nim pracujących, dla wszelkich władz i społeczeństwa obserwującego i popierającego [ten] ruch”⁹⁷. Pisem takim jest wydawany obecnie kwartalny „Biuletyn” Polskiego Związku Działkowców.

Miesięcznikiem jest „Działkowiec”. Jego nakład 180 tys. jest imponujący, objętość duża, poziom wysoki, w ogóle pismo to jest bardzo dobrze redagowane, a jednak...

Wiedza ogrodnicza jest różna w różnych regionach kraju. Podobnie zróżnicowane są nasze warunki klimatyczne, a więc i terminy kolejnych etapów wegetacji roślin. W tej sytuacji przypomnienia o koniecznych w danym miesiącu pracach na działce i niektóre inne rady ogrodnicze, dobre dla Warszawy, nie są trafne dla Gdańska i Krakowa, Szczecina i Przemyśla, Jeleniej Góry i Suwałk.

Wypływająca z tych słów skrajna propozycja rozbicia bardzo dobrego „Działkowca” na kilka pism, np. „Działkowiec Wybrzeża”, „Dział-

⁹⁵ Zarząd Okręgowy... (por. przyp. 40).

⁹⁶ „Dziesięć lat pracy Okręgowego Związku...” nota 22, s. 55.

⁹⁷ *Od redakcji*, „Ogrody i Osiedla Działkowe”, 1939, nr 6—7, s. 10.

kwiecień Małopolski” itd., byłyby, oczywiście, błędna. Natomiast wskazane by było mutowanie „Działkowca”, tj. przeznaczanie w nim np. stron środkowych na regionalne (przygotowywane w regionach) artykuły i informacje ogrodnicze i organizacyjne z następujących obszarów: Wybrzeże (od Szczecina do Elbląga), Wielkopolska i Kujawy (od Gorzowa na zachodzie do Sieradza na południe i Włocławka na wschodzie), Wielkie Mazowsze, obejmujące także Lubelszczyznę, Podlasie i Mazury (od Radomia i Zamościa po Suwałki i Olsztyn), Śląsk (od Zielonej Góry po Katowice i Częstochowę) oraz Małopolska (reszta województw).

Wreszcie ostatnia propozycja: czteromilionowej, licząc całe rodziny, rzeszy działkowców potrzebne są także cotygodniowe działkowe dodatki lub działki w dziennikach. Poczytność dawnego takiego działku (nota 11) oraz cotygodniowych rubryk, np. „Sobota na działce” („Dziennik Bałtycki”, 19—21 III 1982 — 16—17 XI 1985) i „Bractwo Ogródkowe” („Życie Warszawy”, od 8 III 1976) powinna być wytyczną działania redaktorów gazet i wojewódzkich zarządów Polskiego Związku Działkowców.

NOTY BIBLIOGRAFICZNE

Archiwa Państwowe: APGd — w Gdańsku, APKat — w Katowicach, APKrak — w Krakowie, APKras — w Krasnymstawie;

APS — Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Archiwum Pracownika Społecznego w Warszawie;

Biblioteki: BGd — Gdańska PAN, BJ — Jagiellońska w Krakowie, BN — Narodowa w Warszawie, BPW — Publiczna m. st. Warszawy, BŚiC — Śląska w Katowicach, Oddział Zabytkowy w Cieszynie; uniwersytetów: BUP — Poznańskiego, BUW — Warszawskiego; KMT — Książnica Miejska w Toruniu.

Czasopisma: * — częściowo lub całkowicie nie zachowane, // — częściowo działkowe.

Źródła dodatkowe: informatorzy, publikacje i archiwalia podane w artykule i przy notach.

1. „Pamiętnik Towarzystwa Ogrodów Robotniczych. Rok 1910”. Wydanie jednorazowe. Wydawca: [Towarzystwo (jw.)]. Warszawa 1911. 18 × 11 cm, ss. 22.

BUW 13.10b.8/270.

2. „Ogródek Działkowy”. Kwartalnik Związku Towarzystw Ogródków Działkowych. Wydawca: Związek (jw.). (Redaguje komitet redakcyjny). Red. Zofia Doeringowa-Drwęska. Poznań V 1928—1937. 23 × 15 cm. Nr 1—12//74, ss. 8—40. Nakład [2000—4000].

Od nr. 1//16/ (I—II 1932) dwumiesięcznik.

Od nr. 1//28/ (I 1934): „Działka i Osiedle”. Miesięcznik Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych, Przydomowych, Małych Osiedli i Hodowli Drobno Inwentarza RP. Wydawca: Związek (jw.). Red. [prof.] Helena Nieciówna.

Od nr. 9//72/ (IX 1937) brak danych o nakładzie.

BN P. 770.

„Sprawozdanie z działalności Związku Towarzystw...”, nota 24, n 3/, s. 20.

3. „Ogrodnictwo Działkowe”. Miesięcznik. Organ Centralnego Związku Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP. Wydawca: Centralny Związek (jw.). Komisja Wydawnicza Centralnego Związku (jw.): Tadeusz Grunwald (przew.), inż. Zdzisław Tyszka (sekr. i red. odp.), inż. Z[ofia] Brzywczy-Kunińska, L[eon] Danielewicz, prof. dr W[łodzimierz] Gorjaczkowski, Z[ygmunt] Hellwig, inż. K[azimierz] Krawczyk, mgr M[aria] Morzkowska, W[ładysław] Pietrzak, inż. L[eon] Rose, inż. M[arian] Spychalski, M[aurycy] Trybulski, dr H[onorat(?)] Wójcicki. Warszawa IX—XII 1939. 24×17 cm. Nr (1) — 4, ss. 16 i 24.

BN P.10.523, BPW P.3182.

Imię Marian podał Władysław Czarnecki (Poznań).

4. „Ogrody i Osiedla Działkowe”. Miesięcznik. Organ Centralnego Związku Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP poświęcony sprawom propagandy, organizacji i budowy kolonii (tj. ogrodów) i osiedli działkowych oraz codziennej pracy w ogrodzie działkowym i przydomowym. Wydawca: Centralny Związek (jw.). Red. [inż.] Zygmunt Hellwig. Warszawa 15 I — 15 VIII 1939. 30×21 cm. Nr 1—8, ss. 16—24.

BPW P.3614 i BUW 010.917: nr 1—6—7; BN P.30.656: nr 2—8.

5/. „Rolnik Śląski”. (Nota dotyczy okresu współpracy pisma z działkowcami.) Tygodnik. Urzędowy organ Śląskiej Izby Rolniczej, Śląskiej Stacji Ochrony Roślin i Organizacji Rolniczych na Śląsku (w tym Głównego Związku Śląskich Hodowców Drobiu i Ogrodników Działkowych). Wydawca: S[ląska] I[zba] R[olnicza]. Redaguje Komitet: [Jan Grzonka (przew.)], inż. Tadeusz Adam Rysiakiewicz (red. nac.), Jan Hławiczka (red. odp.), [Jan Bula, Józef Gruszka, dr Adolf Heinzl, Adam Lazar, Konstanty Reś]. Cieszyń do 8 IV 1928, Katowice od 15 IV 1928. 30×23 cm. Nr 36 (11 IX 1927) — 1 (7 I 1934), ss. 12—24. Nakład [2000—2500].

Od nr. 43 (30 X 1927) urzędowy organ (jw.) i oficjalny organ organizacji rolniczych na Śląsku oraz Głównego Związku (jw.).

Od nr 16 (15 V 1928) red. nac. i odp. inż. T. A. Rysiakiewicz.

Od nr. 18 (5 V 1929) red. nac. i odp. inż. Jan Gawlikowski.

Od nr. 32 (10 VIII 1931) wychodzi 3 razy w miesiącu.

Od nr. 10 (10 IV 1932) red. nac. i odp. inż. A[dam] Lachowicz.

Od nr. 19 (10 VII 1932) tygodnik.

BŚIC C.010.312 III: od nr. 36 (11 IX 1927), BN P.20.819: od nr. 43 (30 X 1927).

Protokół z posiedzenia Komitetu Redakcyjnego „Rolnika Śląskiego”... 15 XI 1927 r., APKat, zespół akt: Śląska Izba Rolnicza (dalej: APKat-SIIR), sygn. 508, k. 7, 10; Dyrekcja Policji w Katowicach, pismo do Urzędu Wojewódzkiego, Wydział Bezpieczeństwa w Katowicach z 12 II 1937 r., nr B.9/b-1/2, APKat, zespół akt: Dyrekcja Policji w Katowicach, sygn. 242, k. 61; „Sprawozdanie Śląskiej Izby Rolniczej w Katowicach za rok 1926”, s. 20.

16*/. „Okólnik”. Wydawca: Główny Związek Śląskich Hodowców Drobnego Inwentarza i Ogrodników Działkowych. Podpisani: [Franciszek] Jendrosz, [Jan] Gigla. Chebzie przed 1 V 1930—1932. 34×21 cm, ss. 2—12. Powielacz tuszowy z klisz woskowych i powielacz spirytusowy.

Od nr. 4—7 (VII 1932): [„Okólnik”]. Podpisany [F.] Jendrosz.

APKat-SIIR, sygn. 275, 276: nr 3 (16 XII 1931), nr 4—7 (VII 1932), nr 11 (XII 1932).

Protokół z Nadzwyczajnego Walnego Zebrania Głównego Związku... (31 VII 1927), „Rolnik Śląski”, 1927, nr 37, s. 13; B. Nowak, *Walny Zjazd Głównego*

Związku..., tamże, 1928, nr 22 s. 409; Z Głównego Związku..., „Drób Polski”, 1930, nr 9, s. 146.

7. „Działkowiec Śląski”. Dwutygodnik dla ogrodnictwa działkowego i przydomowego, pszczelarstwa, drobnej hodowli [dodatek (samoistny) do tygodnika „Rolnik Śląski”]. Katowice 1 V — 1 XII 1933, Król[ewska] Huta, później Chorzów 1 I — 1 XII 1934, Katowice-Załęże 15 XII 1934 — VIII 1939. 23 × 15 cm. Nr 1 — 8//108/. Numery pojedyncze ss. 8—16, podwójne — 20 i 24.

Od nr. 2 (15 V 1933) red. odp. inż. [Adam] Lachowicz.

Od nr. 1//16/ (1 I 1934): „Śląski Działkowiec”. Dwutygodnik ilustrowany. Organ Okręgowego Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych i Przydomowych Województwa Śląskiego. Wydawca: Okręgowy Związek (jw.). Redaguje Komitet: [Antoni Nowak (przew.)], Stanisław Hartman (red. odp.), [Zofia Drwęska-Doeringowa, A. Lachowicz, Władysław Postępski, Henryk Rumun, Józef Słomka, Władysław Włosik]. 24 × 17 cm.

Od nr. 9//24/ (1 V 1934) nakład 2700—12 000.

Od nr. 13—14//28—29/ (1 VII 1934) organ Okręgowego Związku (jw.) Działkowych, Przydom[owych] i Osiedli (jw.). Wydawca: Okręgowy Związek (jw.).

Od nr. 1//65/ (I 1936) miesięcznik ilustrowany. Organ Okręgowego Związku (jw.) Działkowych i Osiedli (jw.). Wydawca: Okręgowy Związek (jw.). Redaguje Komitet: J. Słomka (przew.), St. Hartman (red. odp.), A. Nowak (kier. administracji), ss. 16—28.

Od nr. 7//71/ (VII 1936) red. nac. i odp. J. Słomka.

Od nr. 1//77/ (I 1937): „Działkowiec Śląski”.

Od nr. 3//103/ (III 1939) red. J. Słomka.

Od nr. 6//106/ (VI 1939) red. nac. Piotr Pronobis, red. działu ogrodniczego H. Rumun.

Od nr. 7//107/ (VII 1939) organ (jw.) poświęcony rozwojowi ogrodnictwa społecznego.

BN P.1388.

„Dziesięć lat pracy Okręgowego Związku...”, nota 22, s. 29, 57.

8. „Grunt i Działka”. Ilustrowany miesięcznik Okręgowego Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych, Przydomowych i Osiedli Województwa Krakowskiego. Wydawca: Okręgowy Związek (jw.). Red. inż. Helena Perecka. Kraków IX 1937 — I 1939. 25—23 × 17 cm. Nr 1—1//17/, ss. 8. Nakład [2000].

BN P.1574.

„Sprawozdanie z działalności Okrę[owego] Związku...”, nota 19, s. 8.

9*. „Kalendarz dla Działkowców na rok 1930” lub „Kalendarz [może: notes] »Ogródka Działkowego«” albo „...Ogródków Działkowych”; może we wszystkich ww. nazwach „Kalendarzyk...” Wydawca: Związek Towarzystw Ogrodów Działkowych RP. Poznań XII 1929.

10*. „Kalendarz Działkowca na rok...”. Wydawca: Okrę[owy] Związek Towarzystw Ogrodów Działkowych, Przydomowych i Osiedli Województwa Śląskiego. Chorzów 1935—1937. Nr 1//—3/.

Od nr. 2/ (1936): 14 × 10 cm, ss. 182 i 196.

BN P.91.590: nr 2/, 3/.

„Działka i Osiedle”, 1934, nr 12, s. 144.

/11/. Dział pism drukowanych w Zakładach Graficznych i Wydawniczych „Polonia” w Katowicach pod tytułami: „Drobny Rolnik i Ogrodnik”, „Na roli i w ogrodzie”, „Rolnictwo — Ogrodnictwo. Drobny Rolnik — Działkowiec — Pszczelarz”, „Drobny Rolnik” i „Rolnik — Ogrodnik — Hodowca” w numerach:

3578 (27 IX 1934) — 5342 (31 VIII 1939) dziennika „Polonia” (Katowice)

w czwartki lub piątki, nr 4531 (29 V 1937) w sobotę, nr 4914 (23 VI 1938) bez działu;

268/269 (30 IX/1 X 1934) — 237 (27 VIII 1939) wszystkich wydań dziennika „Siedem Groszy” [redakcje i kroniki w Polsce: Katowice — śląska, Sosnowiec — zagłębiowska, częstochowska i olkuska, Łódź — woj. łódzkiego i radomska, Poznań — wielkopolska i pomorska, Kraków — woj. krakowskiego i Centralnego Okręgu Przemysłowego, Bielsko — beskidzka, Cieszyn Zachodni — zaolziańska], w tym do nr. 263 (25 IX 1938) lub 270 (2 X 1938) dziennika „Polska 30-halerzówka” (Śląska Ostrawa, później Orłowa), zwykle w niedziele lub soboty, w wydaniach pozakatowickich — dzień później, od nr. 300 (1 XI 1936) bez tego podziału, nr 123 (6 V 1937) w czwartek;

1 (6 I 1935)—35 (27 VIII 1939) tygodników „Piast” (Kraków—Lwów) i „Śląska Gazeta Ludowa” (Kraków—Katowice—Cieszyn—Bielsko) w następne niedziele.

Nr 1/—/257/. 46×31 cm, ss. 1. Nakład [44 000—55 000].

„Polonia” BN Ok. 2025, BJ 545 IV czas.; „Siedem Groszy” BN Ok. 2164; „Polska 30-halerzówka” BŚIC C.030.181 IV, Stanisław Zahradnik (Trzyniec); „Piast” BN P. 100.206; „Śląska Gazeta Ludowa” BN P.39.451. Wszędzie luki lub i defekty, ale razem komplet działu.

A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918—1939*, Warszawa 1980, s. 190, 191, 201, 209; tenże, *Prasa polityczna ruchu ludowego (1918—1939)*, Warszawa 1970, s. 300.

12. „Działkowiec”. Dodatek miesięczny [do dziennika „Dzień Pomorza” (Toruń) i do jego mutacji] poświęcony idei i życiu ogródków działkowych i osiedli podmiejskich na Pomorzu. Prowadzi redakcję [dodatku, jako swojego organu] Pomorski Związek Towarzystw Ogródków Działkowych i [Małych] Osiedli Podmiejskich. Nr 1/ (30 VII 1936) — 2/ (27 VIII 1936), 30×23 cm, ss. 4. Nakład [ok. 10 000].

Od nr. 2/ (27 VIII 1936) Bezpłatny dodatek do naszych wydawnictw poświęcony (jw.).

„Dzień Pomorza” BN Ok.543, KMT KM.01.227; „Express Kujawski” (Włocławek) BN Ok.568; „Gazeta Gdańska” BGd Mikr.294, BN Ok.605; „Gazeta Mogileńska” BN Ok.526; „Głos Niezawski (Dzień Ciechociński)” BN P.37.486. Ponadto mutacjami „Dnia Pomorza” były: „Dzień Bydgoski”, „... Chełmiński”, „... Grudziądzki”, „...Kociewski” (Starogard), „...Kujawski” Inowrocław), „...Tczewski i „Gazeta Morska” (Gdynia—Wejherowo).

A. Paczkowski *Prasa polska...*, s. 175; Protokół Nadzwyczajnego Wolnego Zjazdu Pomorskiego Związku Towarzystw Ogródków Działkowych i Małych Osiedli Podmiejskich... 21 VI 1936 r., APGd. zespół akt: Akta m. Kościerzyny, sygn. 960, s. 3.

13*. „Biuletyn Nr... I-go Towarzystwa Ogródków Działkowych w W-wie”. Miesięcznik. Wydawca: [I Towarzystwo (jw.)]. Podpisani: H[enryk] Kostka, C[ecylia] Ramsówna. Warszawa V 1934 — najpóźniej III 1937. 34×21 cm. Nr 1 — najwyższej 35, ss. 10. Powielacz tuszowy z klisz woskowych. Nakład [ok.160].

APKras, zespół akt: Akta m. Chełma, sygn. 1029: nr 3//23 (III 1936).

Imiona podał Marian Rams (Warszawa).

14. „Sprawozdanie Zarządu I Towarzystwa Ogródków Działkowych w Warszawie za czas od dn. 1 IV 1936 r. do 31 III 1937 r. oraz program prac i preliminarz budżetowy na rok 1937/1938”. Rocznik. Wydawca: [Zarząd (jw.)]. Warszawa 1937—1938, 24×17 cm. Nr 1/—/2/, ss. 16.

Od nr. 2/: „Sprawozdanie (jw.) w Warszawie ogólne za czas od dn. 18 VI 1937 r. do 1 X 1938 r. i rachunkowe za czas od 1 IV 1937 r. do 31 III 1938 r. oraz (jw.) na rok 1938/39”.

BN XIII.A.1b.

15*. „Sprawozdanie roczne Towarzystwa Ogrodów Działkowych przy Parku

Kościuszkzi w Katowicach za rok 1932/1933". Format 8°.

BN XIII.A.1b.

16. „Sprawozdanie z działalności półkolonii letniej przy Towarzystwie Ogrodu Działkowego w Łucku”. Wydanie jednorazowe. Wydawca: Towarzystwo (jw.). Łuck 1938. 23×15 cm, ss. 50.

BN XVII.A.16a.1938.

17*. „Biuletyn Okręgowego Związku Towarzystw Ogródków Działkowych w Warszawie”. Wydawca: Okręgowy Związek (jw.). Red. inż. Zofia Brzywczy-Kunińska. Warszawa może 13 VI 1933 (data powstania Okręgowego Związku), a najpóźniej X 1934 — III 1936 (później brak wzmianek o „Biuletynie”).

„Sprawozdanie Zarządu Okręgowego Związku...”, nota 18, nr /1/, s. 10; A. Nowak, *Dzień świąteczny działkowców w Częstochowie*, „Śląski Działkowiec”, 1934, nr 21, s. 217.

18. „Sprawozdanie Zarządu Okręgowego Związku Towarzystw Ogródków Działkowych w Warszawie za czas od dnia... do... oraz program prac preliminarz budżetowy na rok...”. Rocznik. Wydawca: [Zarząd (jw.)]. Warszawa 1936—1939. 24×17 cm. Nr /1/ (1 IV 35 — 31 III 1936 i 1936/1937) — /4/ (1 IV 1938 — 31 III 1939 i 1939/1940), ss. 16—24.

BN I.D.1.

19. „Sprawozdanie z działalności Okrę[owego] Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych, Przydomowych i Osiedli Województwa Krakowskiego w Krakowie za czas od 23 lutego 1936 do 1 stycznia 1938 roku oraz program prac i preliminarz budżetowy na rok 1938”. Dwurocznik. Wydawca: [Okręgowy Związek (jw.)]. Red.: [Władysław Dziewoński, Franciszek Cieślík]. Kraków 1938. 25 × 17 cm. Nr /1/ (23 II 1936 — 1 I 1938 (oraz 1939)), ss. 15.

APK Krak, zespół akt: Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. 204.

[W. D z i e w o Ń s k i], *Walny Zjazd*, „Grunt i Działka”, 1938, nr 3, s. 6.

20. „Województwo Lubelskie a Ogrody Działkowe”. Jednodniówka. Wydawca: Koło Miłośników Ogrodnictwa [Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego] w Lublinie. Red. [inż. Maria Kuropatwińska]. Lublin 1935. 24×17 cm, ss. 40.

BN II.822.012, II.925.199.

Informacje w nawiasie podał Stanisław Kuropatwiński (Gdańsk).

21. „Z ziemianek i szalaśców do własnego domu”. Jednodniówka. Wydawca: Pomorski Związek Towarzystw Ogródków Działkowych i Małych Osiedli Podmiejskich. Toruń 1938. 22×15 cm, ss. 86.

BN II.613.848, II.840.190.

22. „Dziesięć Lat Pracy Okręgowego Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych i Osiedli Województwa Śląskiego 1928—1938”. Jednodniówka. Wydawca: Okręgowy Związek (jw.). Red. T[eodor] Rudnicki. Chorzów [1938]. 22 × 16 cm, ss. 164.

BN I.D.1.1938.

23. „Działkowiec Małopolski Wschodniej”. Jednodniówka. Wydawca: Okręgowy Związek Towarzystw Ogrodów Działkowych i [Drobnych] Osiedli we Lwowie. Lwów 1939. 23×17 cm, ss. 150.

BN II.261.715, II.811.287.

24. „Sprawozdanie z działalności Związku Towarzystw Ogrodów Działkowych Rzeczypospolitej Polskiej T[owarzystwa] Z[apisanego] w Poznaniu za czas od... do...”. Dwurocznik. Wydawca: [Związek (jw.)]. Poznań 1929—1937. 23×15 cm. Nr /1/ (3 VII 1927 — 31 III 1929) — /5/ (1 IV 1935 — 31 III 1937), ss. 16—48. Nakład: [500—1000].

Od nr. /2/ (1929—1931): „Sprawozdanie (jw.) za czas od 1 kwietnia... do 31 marca...”.

Od nr. /3/ (1931—1933): „Sprawozdanie (jw.) za czas od dnia 1 kwietnia... do dnia 31 marca...”.

Od nr. /4/ (1933—1935): „Sprawozdanie (jw.) Ogrodów Działkowych, Przydomowych, Małych Osiedli i Hodowli Drobnego Inwentarza Rzeczypospolitej (jw.)”. BUP 133.856 II.

25. „Kalendarz Działkowca 1941”. Wydawnictwo Polskie. Opracowali: T[adeusz] Gruszczyński, A[leksander] Snarski. Warszawa 1941. 13 × 8 cm. Nr /1/, ss. 168. Nakład [10 000].

BN P.90.009, P.90.010.

Dane w nawiasach podał T. Gruszczyński (Sopot).

26*. „Akcja półkolonijno-ogródkowa 1941 r.” Wydawca: Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej, Sekcja Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą. Warszawa 1941. 30 × 21 cm, druk nr 1—19 (16 IX 1941), ss. 1—25. Powielacz tuszowy z klisz woskowych.

Od nr. 9 (14 III 1941) podpisany dr Michał Pollak.

Od 1 IV 1941 wydawca: Rada Główna Opiekuńcza, Rada Opiekuńcza Miejska Warszawa, Sekcja Opieki nad Dziećmi. Nowa numeracja.

APS 21 „Or”: nr 8 (7 III 1941), 9 (14 III 1941), 3 (30 IV 1941), 6 (2 V 1941), 12 (24 VI 1941), 10 (16 IX 1941).

/27*/. „Komunikat Półkolonijno-Ogródkowy”. Miesięcznik. Wydawca: Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej. Sekcja Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą. Red. [Wanda Tatarkiewicz-Małkowska], rysunki: [Jan Golus] oraz dzieci — uczestnicy akcji półkolonijno-ogródkowej i ogniskowej. Warszawa VII (?) 1940 — co najmniej VIII 1942. 30 × 21 cm. R. I (1940), nr 1 (VII (?) 1940) — co najmniej R. IV (1942), nr 2//18/ (VIII 1942), ss. 11—24. Powielacz tuszowy z klisz woskowych. Nakład [kilkaset].

Od R. II (1941), nr 1//3/ (po 6 VI 1941) wydawca: Rada Opiekuńcza Miejska Warszawa, Sekcja Opieki nad Dziećmi.

Od R. III (1941/1942), nr 1//9/ (po 13 X 1941): „Komunikat Ogniskowy”. Wydawca: RGO, Polski Komitet Opiekuńczy m. Warszawy, Sekcja (jw.).

Od R. IV (1942), nr 1//17/ (VII 1942): „Komunikat Półkolonijno-Ogródkowy”.

APS 21 „Or”: R. I (1941), nr 2 (15 VII 1940) — R. II (1941), nr 3//5/ (8 VIII 1941), 5//7/ (jesie 1941), A. III (1941/1942), nr 1//9/ (po 13 X 1941) — 5//13/ (III (?) 1942), R. IV (1942), nr 1//17/ (VII 1942) — 2//18/ (VIII 1942).

^{17a+}. „Okólnik Kierownictwa Krakowskich Ogrodów Działkowych”. Wydawca: Kierownictwo Ogrodów Działkowych w Krakowie. Podpisany: W[ładysław] Dziewoski. Kraków 4 IV 1940 — co najmniej 18 II 1941. 30 × 21 cm, ss. 2. Mpis dwustronny. Nakład [kilkadziesiąt].

Numer z 18 II 1941: „Okólnik do Wszystkich Fili i Ekspozytur”. 34 × 21 cm.

Numery z [20 XII 1940] i 18 II 1941 posiada Bolesław Włodarczyk (Kraków).

28. „Sprawozdanie z półrocznej działalności Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych, Okręg Śląsko-Dąbrowski w czasie od... do...”. Półrocznik. Wydawca: [Związek (jw.)]. Chorzów-Batory (1945—1947). 20 × 14 cm. Nr /1/ (1 III — 31 VIII 1945) — /3/ (1 IV 1946 — 31 III 1947), ss. 16—30.

Dd nr. /2/ (1 IX 1945 — 31 III 1946): „Sprawozdanie z działalności jw.”.

Od nr. /2/ (1 IX 1945 — 31 III 1946): „Sprawozdanie z działalności (jw.)”.

BPW Spr. 2: nr /1/, /2/; BN I.3.K: nr /2/, /3/.

/29/. „Zagroda Chłopska. Ogród Działkowy”. (Nota dotyczy okresu działkowego pisma). Dwutygodnik. Organ Związku Samopomocy Chłopskiej, Wojewódzkiej Śląskiej Izby Rolniczej i pokrewnych organizacji rolniczych i ogrodniczych. Wydawca: Komitet Redakcyjny. Red. prof. Józef Bobrowski, Katowice 15 V 1945 — 15 I 1946. 25 × 17 cm. Nr 1—2/17, ss. 8—24. Nakład rozprowadzany wśród działkowców [2300—2600].

Od nr. 2 (1 VI 1945) podtytuł: Śląska Izba Rolnicza. Wojewódzki Związek Samopomocy Chłopskiej.

Od nr. 3 (15 VI 1945): „Zagroda Chłopska i Ogród Działkowy”.

Od nr 4 (1 VII 1945): (organ Śląskiej Izby Rolniczej i Wojewódzkiego] Związku Samopomocy Chłopskiej [oraz] Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych Okręgu Śląsko-Dąbrowskiego). Dział: „Ogród Działkowy”, ss. 1—9. Red. działu [Stanisław Hartman].

Od nr. 8 (1 IX 1945): 32 × 25 cm.

Od nr. 15 (15 XII 1945) brak działu „Ogród działkowy”.

BN P.22046, P. 22.047.

„Sprawozdanie z półrocznej działalności Związku [Towarzystw]...”, nota 28, nr /1/, s. 6.

30. „Rocznik Działkowca 1946”. Wydawca: Związek [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych, Okręg Śląsko-Dąbrowski. Chorzów 1946. 15×11 cm. Nr /1/, ss. 148.

BN P.90.009, P.90.010.

31. „Działkowiec Polski”. Miesięcznik ilustrowany. Organ Zw[iązku Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych Okr[ęgu] Śląsko-Dąbrowskiego. Wydawca: Związek [Towarzystw] Ogródków i Osiedli Działkowych Województwa Śląsko-Dąbrowskiego, Komitet redakcyjny: Stanisław Hartman (red. nac. i odp.), Tadeusz Hertz, Józef Iwanecki, prof. Ryszard Jojko, inż. [Celina] Kiersnowska, Tadeusz Kulicki, Jan Kleczka, inż. Antoni Koskowski, dr Stanisław Małodobry, Antoni Nowak, Jan Nowakowski, Jan Piszczyk (także administrator), inż. Stanisław Sojka, mgr Janina Wengris, inż. Eugeniusz Zaczyński. Katowice III 1946 — V 1949. 23×17 cm. Nr 1—3 — 5//41/, ss. 16—32. Nakład [5000].

Od nr. 4 (IV 1946) dochodzi inż. Alicja Święcicka. Nakład [10 000].

Od nr. 6 (VI 1946) organ Centralnego Zw[iązku Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych RP.

Od nr. 7 (VII 1946) organ Centralnego Związku Towarzystw Ogrodów (jw.) oraz organ Związku [Towarzystw] Ogrodów i Osiedli Działkowych na Okr[ęg] Śląsko-Dąbrowski.

Od nr. 10 (X 1946) red. nac. i odp. mgr St. Hartman.

Od nr. 1//13/ (I 1947) organ poświęcony sprawom ogrodnictwa działkowego i przydomowego. Organ Centralnego Związku (jw.) oraz wszystkich Związków Okręgowych. 30×21 cm.

Od nr. 4//16/ (IV 1947) miesięcznik ilustrowany poświęcony (jw.).

Od nr. 12//24/ (XII 1947) nakład [15 000 lub 16 000].

Od nr. 4//28/ (IV 1948) organ [Centralnego] Związku (jw.) i wszystkich Związków Wojewódzkich.

Od nr. 12//36/ (XII 1948) nakład [18 000].

Od nr. 1//37/ (I 1949) organ [Centralnego] Związku Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych RP. Red. nac. i odp. mgr Stanisław Tarnawski.

BN P.2587, P.25590.

„Sprawozdanie z działalności Związku [Towarzystw]...”, nota 28, nr /2/, s. 5, 10; nr /3/, s. 7, 13.